

**RECOMMENDATIONS FOR TEACHING AND
LEARNING ABOUT THE HOLOCAUST**

INTERNATIONAL HOLOCAUST REMEMBRANCE ALLIANCE

**IETEIKUMI, KĀ MĀCĪT UN MĀCĪTIES PAR
HOLOKAUSTU**

STARPTAUTISKĀ HOLOKAUSTA PIEMIŅAS ALIANSE

Attēls uz vāka: 2015. gadā organizācijas *Salzburg Global Seminar* (Zalcburgas globālais seminārs) izglītošanai par holokaustu un genocīda novēršanai veltītās sesijas dalībnieki apspriež *IHRA* metodiskos norādījumus. Avots: *Salzburg Global Seminar*.irmais izdevums publicēts 2019. gadā; izdevējs – Starptautiskā holokausta piemiņas alianse (*IHRA*)

© 2019 *IHRA*

Visas tiesības aizsargātas. Šī izdevuma saturu var brīvi izmantot un kopēt izglītības un citiem nekomerciāliem mērķiem ar nosacījumu, ka šāda veida pavairošanas gadījumā tiek pievienota atsauce uz *IHRA* kā informācijas avotu.

PAR IHRA

Starptautiskā holokausta piemiņas alianse apvieno valdību pārstāvjus un ekspertus, lai stiprinātu, veicinātu un atbalstītu izglītošanu par holokaustu, tā pētniecību un saglabātu tajā cietušo piemiņu, kā arī pildītu 2000. gadā pieņemtajā Stokholmas deklarācijā norādītās saistības.

IHRA (iepriekš Darba grupa starptautiskajai sadarbībai holokausta izglītībā, piemiņā un pētniecībā – *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research* jeb *ITF*) tika izveidota 1998. gadā bijušā Zviedrijas premjerministra Jorana Pēšona (*Göran Persson*) vadībā. Mūsdienās IHRA tīklu veido vairāk nekā 40 valstis, kā arī galvenās starptautiskās partnerorganizācijas ar mērķi risināt ar holokaustu saistītus jautājumus.

IHRA ekspertu tīklā ietilpst pārstāvji no pasaules vadošajām institūcijām, kas specializējas izglītošanā par holokaustu, tā piemiņā un pētniecībā. *IHRA* eksperti un politiskie pārstāvji laika periodā no 2019. līdz 2023. gadam koncentrējas uz vēsturiskās patiesības aizstāvēšanu un iestāšanos pret tās sagrozījumiem.

PAR ŠO IZDEVUMU

Šis izdevums ir balstīts uz agrākajām *IHRA* ekspertu izstrādātajām vadlīnijām pedagogiem un izglītības politikas veidotājiem, un tā tapšana nebūtu iespējama bez visu *IHRA* pārstāvošo delegātu lielā ieguldījuma. Izsakām īpašu pateicību šiem ekspertiem: Dženiferei Čardelli (*Jennifer Ciardelli* – ASV), Nīlsam Veitkampam (*Niels Weitkamp* – Nīderlande), Andreai Sēņi (*Andrea Szőnyi* – Ungārija), Benjaminam Geisertam (*Benjamin Geissert* – Norvēģija), Volfam Kaiseram (*Wolf Kaiser* – Vācija), Polai Kauenai (*Paula Cowan* – Lielbritānija), Lenai Kasjē (*Lena Casiez* – Francija) un Džesikai Sanromānai (*Yessica San Roman* – Spānija).

PRIEKŠVārds

Dr. Katrīna Meiere (*Kathrin Meyer*)

IHRA izpildsekretāre

„Tas reiz notika. Tam nevajadzēja notikt, un tomēr tas notika. Tas nedrīkst atkārtoties, un tomēr – tā varētu notikt. Tieši tāpēc ir tik svarīgi mācīt par holokaustu.”

Ar šiem spēcīgajiem vārdiem Jērans Pēšons 2000. gadā atklāja Stokholmas Starptautisko forumu par holokaustu. Triju dienu laikā, kad noritēja forums, valstu vadītāju, izglītotāju, vēsturnieku un holokaustu izdzīvojušo vēstījumos tika īpaši izcelta izglītības loma. Cilvēkiem, kuri Stokholmā bija sapulcējušies pusgadsimtu pēc holokausta, bija skaidrs, ka starptautiskā kopiena ir atbildīga par to, lai nākamajai paaudzei būtu iespējams pārdomāt holokaustu un tā sekas. Izglītība bija un joprojām ir *IHRA* darba stūrakmens, lai nodrošinātu, ka holokausta piemiņa nekad nepausta.

Kad palūkojos uz 300 delegātiem, kuri veido *IHRA* tīklu, mani iedvesmo ikviena delegāta aizrautība un plašās zināšanas, tomēr savas karjeras gaitā esmu nonākusi pie atziņas, ka ar aizrautību un zināšanām vien nepietiek. Tāpat arī ar izcilām pilsoniskas sabiedrības iniciatīvām ir par maz. Ir nepieciešama arī valdību politiska apņemšanās, tāpēc ka tās ir atbildīgas par savas valsts sabiedrības plašu izglītošanu. Skolotāji un pedagogi paļaujas uz šāda veida politisko atbalstu, lai nostiprinātu un sekmētu jau paveikto lielisko darbu.

Visās mūsu dalībvalstīs daudzas iestādes – tostarp arī mūsu starptautiskās partnerorganizācijas – nenogurušas strādā, mācot studentus, kā arī apmācot un atbalstot skolotājus un pedagogus. Šo iestāžu centienu rezultātā kā mūsu dalībvalstīs, tā arī citur ir pieejami dažādi augstas kvalitātes izglītības resursi. Un es priecājos iepazīstināt ar *IHRA* materiālu *leteikumi par to, kā mācīt un mācīties par holokaustu*, ko radījuši mūsu

delegātu pūliņi un kas papildinās šos resursus un ieņems starp tiem savu vietu. Man ir prieks, ka šis izdevums ir publicēts sadarbībā ar UNESCO, un es ceru, ka citas organizācijas palīdzēs mums šo materiālu izplatīt. Šie ieteikumi ir liels visu mūsu ekspertu sasniegums, un es pateicos ikvienam par ieguldītajām zināšanām un rūpīgo veikumu.

Stokholmas deklarācijā sacīts: “Mēs atbalstīsim izglītošanu par holokaustu visās savās skolās un augstskolās, vietējā sabiedrībā un pārējos institūcijās.” *Ieteikumi par to, kā mācīt un mācīties par holokaustu* ved mūs soli tuvāk šīs apņemšanās pildīšanai.

SATURA RĀDĪTĀJS

10	KOPSAVILKUMS
14	IEVADS
21	KĀPĒC PAR HOLOKAUSTU IR JĀMĀCA?
28	KAS JĀMĀCA PAR HOLOKAUSTU?
39	KĀ MĀCĪT PAR HOLOKAUSTU?
78	GALVENO TERMINU SARAKSTS
84	STOKHOLMAS DEKLARĀCIJA UN IHRA DARBA DEFINĪCIJAS
91	PAPILDU RESURSI

IR JĀMĀCA?

GALVENIE ARGUMENTI MĀCĪŠANAI PAR HOLOKAUSTU

2

**KAS JĀMĀCA
PAR HOLOKAUSTU?**

**HOLOKAUSTA MĒROGS UN APJOMS
KĀ UN KĀPĒC TAS NOTIKA?
KONTEKSTS UN NOTIKUMU ATTĪSTĪBA
KONCEPTUĀLA IZPRATNE**

3

**KĀ MĀCĪT
PAR HOLOKAUSTU?**

**GALVENIE PRINCIPI
MĀCĪŠANĀS PASĀKUMI UN VISPĀRĪGA PIEEJA
KRITISKĀ DOMĀŠANA UN PAŠAPCERE**

**AVOTI UN RESURSI EFEKTĪVA
MĀCĪŠANAS UN MĀCĪŠANĀS
PROCESA NODROŠINĀŠANAI**

**VĒSTURES SASAISTE AR TAGADNI:
HOLOKAUSTS, GENOCĪDI UN CILVĒKTIESĪBU
PĀRKĀPUMI**

KOPSAVILKUMS

Holokausts ir valsts atbalstīta sistemātiska ebreju vajāšana un slepkavošana, kuru laika periodā no 1933. līdz 1945. gadam īstenoja nacistiskā Vācija un tās kolaboranti. Šis kontinenta mēroga genocīds iznīcināja ne vien atsevišķus cilvēkus un ģimenes, bet arī kopienas un kultūras,

kas bija veidojušās gadsimtu gaitā. Holokausts norisinājās nacistu vadītās vajāšanas un slepkavošanas kontekstā, kas bija vērsta pret vairākām citām grupām. Īstenotajiem izglītošanas pasākumiem un darbībām vienmēr jāpalīdz izglītojamajiem uzlabot savas zināšanas par bezprecedenta iznīcināšanu un saglabāt vajāto un noslepkavoto cilvēku un cilvēku grupu piemiņu; jāmudina pedagogi un izglītojamie un jādod viņiem iespēja pārdomāt holokausta radītos morālos, politiskos un sociālos jautājumus un to aktualitāti mūsdienās.

*IHRA izstrādātajā materiālā *Ieteikumi par to, kā mācīt un mācīties par holokaustu* ir izmantotas delegātu zināšanas, kuri pārstāv vairāk nekā 30 valstis, un šī materiāla izveides mērķis ir nodrošināt informatīvo pamatu politikas veidotājiem, praktiķiem un pedagogiem, lai viņiem palīdzētu:*

1. padziļināt zināšanas par holokaustu, nodrošināt precīzu individuālo izpratni un zināšanas, kā arī veicināt izpratni par antisemitisma iespējamām sekām;
2. radīt saistošu mācību vidi izglītības gūšanai par holokaustu;
3. veicināt kritisko un reflektīvo domāšanu attiecībā uz holokaustu, tostarp arī spēju rīkoties situācijās, kad holokausts tiek noliegts un informācija par to sagrozīta;
4. veicināt izglītību cilvēktiesību un genocīda

novēršanas jomā.

KĀPĒC PAR HOLOKAUSTU IR JĀMĀCA?

Mācīšana un mācīšanās par holokaustu ne tikai sniedz izglītojamajiem zināšanas par notikumu, kas būtiski apdraudēja cilvēciskās vērtības, bet arī rada iespēju izprast atsevišķus mehānismus un procesus, kas noved pie genocīda, kā arī cilvēku izdarītās izvēles, kuru mērķis bija paātrināt, pieņemt vai pretoties vajāšanai un slepkavībām, atzīstot, ka dažkārt šīs izvēles tika veiktas ārkārtējos apstākļos.

Sadaļā „Kāpēc par holokaustu ir jāmāca?” ir izklāstītas dažas no šīm dziļajām atziņām. Izglītības nozares ieinteresētās personas var tās izmantot, lai šī pagātnes notikuma izpēti saistītu ar apsvērumiem, kā tas ietekmē tagadni. Mācīšana un mācīšanās par holokaustu sniedz ārkārtīgi būtisku iespēju veicināt kritisko domāšanu, sociālo izpratni un personības izaugsmi.

KAS JĀMĀCA PAR HOLOKAUSTU?

Šo ieteikumu mērķis ir padziļināt izpratni par holokaustu, uzdodot būtiskus jautājumus par tā vēsturisko kontekstu, mērogu un apjomu, kā arī par to, kāpēc un kā holokausts notika. Šajā sadaļā piedāvāti vairāki svarīgi jautājumi, kurus pedagogi var izmantot, aplūkojot holokaustu. Ierosināti šādi četri būtiski jautājumi:

- Kādi bija šī genocīda vēsturiskie apstākļi un galvenie posmi?
- Kāpēc un kā cilvēki piedalījās šajos noziegumos vai kļuva par to līdzdalībniekiem?
- Kā ebreji reaģēja uz vajāšanu un masu slepkavībām?
- Kāpēc un kā atsevišķi cilvēki pretojās šiem noziegumiem?

Ir piedāvāti detalizētāki jautājumi, lai palīdzētu izglītojamajiem saprast, kā un kāpēc holokausts notika, aplūkojot to no dažādas perspektīvas. Šie jautājumi liek pievērsties apstākļiem un rīcībai pirms Otrā pasaules kara, tā laikā un pēc tam; tie vedina pētīt saikni starp holokaustu un citiem nacistu un to kolaborantu veiktajiem masu slaktiņiem, piemēram, genocīdu pret romiem un sintiem. Tāpat šie jautājumi arī mudina pedagogus aplūkot, kuri bija vainīgi un līdzvainīgi, kā arī kāda bija holokausta izpildītāju, kolaborantu, pasīvo vērotāju un glābēju rīcības motivācija. Tajos uzsvērts, cik dažāda bija upuru reakcija; šie jautājumi arī rosina apspriest holokausta vēsturisko aktualitāti

mūsdienu problēmu kontekstā, piemēram, attiecībā uz bēgļu politiku, cilvēktiesību pārkāpumu sekām ne tikai konkrētām personām, bet arī sabiedrībai kopumā, kā arī genocīda novēršanas centieniem.

KĀ MĀCĪT PAR HOLOKAUSTU?

Vissvarīgākais, lai pedagogi būtu pārliecināti, ka par

holokaustu iespējams veiksmīgi un efektīvi sniegt vajadzīgās zināšanas, rūpīgi sagatavojoties un izmantojot atbilstīgus materiālus. Sadaļā „Kā mācīt par holokaustu?” aplūkotas iespējas un izaicinājumi saistībā ar mācīšanu un mācīšanos par holokaustu, iepazīstinot ar praktiskām pieejām un metodēm, ko var izmantot gan formālajā, gan neformālajā izglītībā. Īpaši uzsvērta pareizības un precizitātes nozīme attiecībā uz vēstures faktiem, vēsturiskiem salīdzinājumiem un valodas lietojumu. Šajā sadaļā mudināts lietot uz izglītojamo vērstas pieejas, kas veicina kritisko domāšanu un pārdomas. Uzmanība pievērsta arī tam, cik svarīgi ir rūpīgi izvēlēties izglītojamajiem piemērotus primāros un sekundāros avotus, kuros skaidri atklāta vēstures notikumu dalībnieku individualitāte un rīcības brīvība; Šajā sadaļā aplūkots arī tas, cik svarīgi ir iekļaut niansētu vēsturisko kontekstu un izvairīties no nevēsturiskiem salīdzinājumiem, kad holokausts tiek aplūkots citu jomu (piemēram, genocīda novēršanas un cilvēktiesību) kontekstā.

IEVADS

„Mēs paužam kopīgu apņemšanos veicināt holokausta pētīšanu visās tā dimensijās. Mēs atbalstīsim izglītošanu par holokaustu visās savās skolās un augstskolās, vietējā sabiedrībā un pārējās institūcijās.”

– 2000. gada Stokholmas deklarācijas 5. pants

IEMESLS UN PAMATOJUMS

Holokausts pasaules vēsturē bija pagrieziena punkts – tas šķērsoja ģeogrāfiskās robežas un ietekmēja visu tā skarto sabiedrību grupas. Pēc vairākiem gadu desmitiem sabiedrības atmiņas par holokaustu un vēsturiskā patiesība joprojām sagādā grūtības, saskaroties ar mūsdienu realitāti. Mācīšana un mācīšanās par holokaustu sniedz būtisku iespēju veicināt kritisko domāšanu, sociālo izpratni un personības izaugsmi. Tomēr šī ārkārtīgi apjomīgā tēma pedagogiem var arī sagādāt izaicinājumus tās traumatiskā rakstura, plašā apjoma un saskares ar problemātisku dinamiku (tostarp rasismu un antisemitismu) dēļ.

Starptautiskā holokausta piemiņas alianse apvieno vairāk nekā 30 dalībvalstu valdības un ekspertus, lai visā pasaulē stiprinātu, veicinātu un atbalstītu izglītošanu par holokaustu, kā arī tā pētniecību un upuru piemiņu. *IHRA* ir unikāla iespēja piedāvāt visaptverošus ieteikumus attiecībā uz mācīšanu un mācīšanos par holokaustu, pamatojoties uz tās starptautisko delegātu zināšanām. Mācīšana un mācīšanās par holokaustu ir ieguvusi plašāku mērogu profesionalizācijas, institucionalizācijas un globalizācijas ziņā. *IHRA* dalībnieki nodrošina jaunus vēsturiskus atklājumus un pastiprinātu iesaisti izglītošanā par holokaustu, tā upuru piemiņā un pētniecībā.

Taču *IHRA* empīriskās izpētes pārskats par tēmu „Mācīšana un mācīšanās par holokaustu” tik un tā atklāja vairākas problēmas, kas rada iemeslu satraukumam. Kā izaicinājumi saistībā ar mācīšanu un mācīšanos par holokaustu tika konstatētas būtiskas nepilnības zināšanās un izpratnē par holokaustu, plaši izplatīti mīti, nepareizi pieņēmumi un tendence izvairīties no sarežģītiem jautājumiem, runājot par attiecīgās valsts vēsturi. Turklāt valstīm ir atšķirīga vēsture un leģitīmi naratīvi par holokaustu, kā arī atšķirīga izglītības vide, pedagoģiskā doma un tradīcijas; tas viss ir jāņem vērā.

Atjauninātie ieteikumi, kas ir balstīti uz ekspertu kopīgo pieredzi un viedokļiem, kā arī *IHRA* dalībvalstu pedagogu atsauksmēm, palīdz politikas veidotājiem, praktiķiem un pedagogiem izveidot sistēmu, kā mācīt un mācīties par holokaustu. Ieteikumi nav paredzēti kā tuvākajā nākotnē īstenojami mērķi, kas jāievieš un jāīsteno plašā mērogā; tie drīzāk ir paredzēti kā pamats un pieeju kopums, kas praktiķiem, pedagogiem un politikas veidotājiem kalpo par sākumpunktu.

IETEIKUMU MĒRĶI

Šie ieteikumi ir atjaunināta *IHRA* sākotnējo izglītošanas vadlīniju par holokaustu versija; tie sekmē dialogu starp akadēmiķiem, politikas veidotājiem, praktiķiem un plašāko sabiedrību attiecībā uz mācīšanas un mācīšanās par holokaustu aktualitāti un nozīmi mūsdienās. Ieteikumu mērķis ir nodrošināt pamatu politikas veidotājiem, praktiķiem un pedagogiem; tas viņiem palīdzēs:

1. padziļināt zināšanas par holokaustu, nodrošināt precīzu individuālo izpratni un zināšanas, kā arī veicināt izpratni par antisemitisma iespējamām sekām;
2. radīt saistošu mācību vidi izglītības gūšanai par holokaustu;
3. veicināt kritisko un reflektīvo domāšanu par holokaustu, tostarp arī spēju stāties pretī holokausta noliegšanai un tā sagrozīšanai;
4. veicināt izglītību cilvēktiesību un genocīda novēršanas jomā.

HOLOKAUSTA DEFINĒŠANA

Kā norādīts 3.1. sadaļā, lai izglītība par holokaustu būtu jēgpilna, nepieciešams konsekvents un precīzs terminu lietojums. Termini „holokausts” un Šoa (Shoah) attiecas uz konkrētu genocīdu 20. gadsimta vēsturē – uz valsts atbalstītu sistemātisku ebreju vajāšanu un slepkavošanu, ko laika periodā no 1933. līdz 1945. gadam īstenoja nacistiskā Vācija un tās kolaboranti. Vajāšana un slepkavošana kulmināciju sasniedza Otrā pasaules kara laikā. Šis genocīds norisinājās nacistu vadītās vajāšanas un slepkavošanas kontekstā, kas bija vērsta arī pret vairākām citām grupām, tostarp genocīdu pret romiem un sintiem.

Mācot un mācoties par holokaustu, galvenā uzmanība tiek pievērsta nacionālsociālistiskā režīma un tā

kolaborantu īstenotajai diskriminācijai, vajāšanai, slepkavošanai un genocīdam pret ebrejiem, vienlaikus arī uzskatot, ka izpratnei par holokaustu nepieciešams izprast nacistu noziegumus pret upuriem, kas nebija ebreji. Tā kā nacistu agresija un vajāšana sniedzas ārpus kontinentālās Eiropas līdz pat Ziemeļāfrikai, mācībās par holokaustu var iekļaut arī izpratnes gūšanu par izturēšanos pret Ziemeļāfrikas ebrejiem.

Kopumā šie ieteikumi attiecas arī uz mācīšanu un mācīšanos par genocīdu pret romiem un sintiem, kaut arī šādā gadījumā nepieciešamas īpašas zināšanas par minoritātes vēsturi un pamatzināšanas par antičigānismu, kā arī nacistu vajāšanu un iznīcināšanas politiku (rasu ideoloģijā balstīta politika). Ir svarīgi saprast, ka aizspriedumiem un nepatikai pret sintiem un romiem ir dziļas saknes Eiropas vēsturē un ka pret viņiem vērstais genocīds pēc kara tika ignorēts un noliegts; oficiāli to atzina tikai 1982. gadā. *IHRA* Romu genocīda komitejas mērķis ir palielināt izpratni par genocīdu, kas nacionālsociālisma režīmā tika īstenots pret romiem, un palielināt *IHRA* centienus informēt, izglītēt un pētīt romu genocīdu un pieminēt to ([sk. papildu resursus](#)).

MĀCĪŠANA

Kopumā mācīšanas un mācīšanās procesam par holokaustu būtu:

- a. **jāuzlabo zināšanas** par šo bezprecedenta upuru iznīcināšanu;
- b. **jāsaglabā** vajāto un noslepkavoto personu un konkrēto grupu **piemiņa**;
- c. **jārosina pedagogu un izglītojamo pārdomas** par morālajiem, politiskajiem un garīgajiem jautājumiem, kas saistīti ar holokausta notikumiem un to nozīmi mūsdienās.

IZKLĀSTS

Ieteikumi sastāv no šādām sadaļām.

1. **Iemesls un pamatojums:** [kāpēc par holokaustu ir jāmāca?](#)
2. **Saturs:** [kas jāmāca par holokaustu?](#)

3. **Pedagoģija:** [kā mācīt par holokaustu?](#)
4. **Papildu resursi** [Papildinformācija no citām organizācijām, kas nodrošina mācību materiālus par holokaustu, kā arī galveno terminu sarakstu.](#)

KAM ŠIE IETEIKUMI PALĪDZĒS?

Šie ieteikumi ir paredzēti, lai gan oficiālā, gan arī neformālā izglītības vidē atbalstītu izglītības politikas veidotāju, skolu vadības, pedagogu un citu izglītības procesā ieinteresēto personu darbu. Kaut arī katram profesionālim savā izglītības sektora daļā ir sava loma, ikvienam no viņiem var noderēt kritiskas pārdomas par to, kāpēc, kas un kā būtu jāmāca par holokaustu.

Pedagogiem ieteicams pirms mācību stundu satura plānošanas izlasīt 1., 2. un 3. sadaļu, izvēloties piemērotu mācību pieeju. 3. sadaļa pedagogiem var noderēt par instrumentu, ko iespējams izmantot, lai pēc stundām pārdomātu un novērtētu, cik sekmīgs bijis mācīšanas process. Tādējādi šie ieteikumi noderēs gan pedagogiem, kuriem mācīšanā par holokaustu ir liela pieredze, gan arī tiem, kuri šajā jomā ir iesācēji. Turpmākajā diagrammā atveidots šāda procesa piemērs.

1. diagramma. Kā izmantot šos ieteikumus

1. KĀPĒC PAR HOLOKAUSTU IR JĀMĀCA

Ir ārkārtīgi svarīgi pārdomāt, kā informācijas sniegšanu par holokaustu izglītojamajiem vislabāk padarīt jēgpilnu un piemērotu attiecīgajā nacionālajā kontekstā. Šīs sadaļas mērķis ir palīdzēt politikas veidotājiem, skolas vadībai, pedagogiem un citām izglītības jomas ieinteresētajām personām formulēt iemeslus, kāpēc par holokaustu būtu jāmāca un jāmācās, izklāstot dažādus mērķus, kuru sasniegšanā var noderēt informācija par holokaustu. Tā īpaši noderēs *IHRA* dalībvalstīm, kas ir apņēmušās savās valstīs mācīt un mācīties par holokaustu.

Mācīšana un mācīšanās par holokaustu sniedz ārkārtīgi būtisku iespēju veicināt kritisko domāšanu, sociālo izpratni un personības izaugsmi. Holokausts pasaules vēsturē bija pagrieziena punkts, kas šķērsoja ģeogrāfiskās robežas, ietekmēja visus sabiedrību slāņus un notika Otrā pasaules kara kontekstā. Pēc vairākiem gadu desmitiem sabiedrībām atmiņas par holokaustu un vēsturiskā patiesība joprojām sagādā grūtības, saskaroties ar mūsdienu izaicinājumiem. Tajos ietilpst pastāvīgs antisemitisms un ksenofobija, genocīdu pasaulē, bēgļu krīze, kā arī draudi daudzām demokrātiskajām normām un vērtībām. Šis aspekts ir īpaši aktuāls, ņemot vērā autoritāro valdību popularitātes pieaugumu, kā arī populistisku vai ekstrēmu kustību rašanos (liberālās) demokrātijās.

Pedagogi formālās izglītības vidē (piemēram, skolā) un neformālā vidē (piemēram, muzejā vai līdzīgā iestādē) var iesaistīt izglītojamos, izmantojot atbildīgas, uz faktiem balstītas pieejas vēsturei, ko papildina informācija no citām nozarēm. Kaut arī holokausts ir unikāls vēstures notikums, to tik un tā izraisīja cilvēki, radot sarežģītus jautājumus par individuālo un kolektīvo atbildību, aktīvas pilsoniskās iesaistes nozīmi, kā arī struktūrām un sabiedrības normām, kas noteiktām grupām un sabiedrībai kopumā var kļūt bīstamas.

GALVENIE ARGUMENTI, KAS PIERĀDA VAJADZĪBU ORGANIZĒT MĀCĪBAS PAR HOLOKAUSTU

Holokausts **bija bezprecedenta mēģinājums nogalināt visus Eiropas ebrejus**, iznīcinot arī viņu kultūru; tas nopietni satricināja humāno vērtību pašus pamatus.

Pētījumos par holokaustu **uzsvērts, ka genocīds ir process, kuram iespējams stāties pretī un to apturēt, nevis spontāns vai nenovēršams notikums**. Holokausts parādīja, kā valsts var izmantot savas birokrātiskās struktūras, procesus un tehniskās zināšanas, vienlaikus piesaistot vairākus sabiedrības slāņus, lai laika gaitā īstenotu politiku, kas sniedzas no atstumtības un diskriminācijas līdz pat genocīdam.

Holokausta vēstures izpēte var **uzskatāmi demonstrēt vēstures, sociālo, reliģisko, politisko un ekonomisko faktoru nozīmi demokrātisko vērtību un cilvēktiesību devalvēšanā un sabrukumā**. Tā var veidot izglītojamo izpratni par mehānismiem un procesiem, kas noved pie genocīda; šī izpratne savukārt var radīt pārdomas par tiesiskuma un demokrātisku institūciju nozīmi. Līdz ar to izglītojamajiem tiek dota iespēja identificēt apstākļus, kas šīs struktūras var apdraudēt vai graut, un pārdomāt savu lomu un atbildību attiecīgo principu aizsardzībā, lai novērstu cilvēktiesību pārkāpumus, kas var izvērsties masveida zvērībās.

Mācīšana un mācīšanās par holokaustu **rada iespēju analizēt un gūt izpratni par lēmumiem un darbībām, ko daudzi cilvēki īstenoja (vai neīstenoja) tuvojošās krīzes situācijā**. Šādi var atgādināt, ka lēmumiem ir sekas neatkarīgi no tā, cik sarežģīta ir situācija, kurā tie jāpieņem. Holokaustā piedalījās dažādi indivīdi, institūcijas, organizācijas un valdības aģentūras vietējā, nacionālā, reģionālā un globālā līmenī. Analizējot un gūstot izpratni par pasākumiem, kas holokausta laikā dažādos līmeņos tika vai netika veikti, rodas sarežģīti jautājumi par to, kā indivīdi un grupas reaģēja uz šiem

notikumiem. Neatkarīgi no tā, vai uzmanības centrā ir valstu politiskais aprēķins vai indivīdu ikdienas rūpes (piemēram, bailes, vienaudžu spiediens, alkatība vai vienaldzība), ir skaidrs, ka dinamika, kas šķita pazīstama un parasta, noveda pie neparastiem rezultātiem.

- Mācīšana un mācīšanās par holokaustu **var dot izglītojamajiem prasmi kritiski interpretēt un novērtēt šī notikuma izpausmes kultūrā un tā attēlojumu, tādējādi samazinot manipulāciju risku.** Daudzās valstīs holokausts ir kļuvis par popkultūrā un politiskajā diskursā bieži izmantotu tēmu vai motīvu, kas nereti tiek lietots arī medijos. Mācīšana un mācīšanās par holokaustu var palīdzēt izglītojamajiem identificēt sagrozījumus un neprecizitātes, kad holokaustu izmanto kā retorisku paņēmienu, lai sasniegtu noteiktus sociālus, politiskus un morālus mērķus.
- **Antisemitisma aplūkošana nacisma ideoloģijas kontekstā izgaismo aizspriedumu, stereotipu, ksenofobijas un rasisma izpausmes un sekas.** Antisemitisms nav zudis arī pēc holokausta, un pierādījumi liecina, ka tas pieņemas spēkā.
Mācot un mācoties par holokaustu, tiek radīta vide, lai pētītu antisemitisma vēsturi un attīstību; antisemitisms ir būtisks faktors, kas holokaustu darīja iespējamu.
Aplūkojot dažādus instrumentus, kas tiek izmantoti antisemitisma un naida veicināšanai, tostarp bīstamu runu, propagandas, manipulāciju ar plašsaziņas līdzekļiem un vardarbību, kas vērsta pret noteiktu indivīdu grupu, iespējams palīdzēt izglītojamajiem izprast kopienu šķelšanas mehānismus.
- Mācīšana un mācīšanās par holokaustu **var palīdzēt izglītojamajiem pieminēt holokausta upurus, kas daudzās valstīs ir kļuvusi par ierastu kultūras praksi.** Izglītojamo starptautisku un vietēja mēroga piemiņas dienu un pasākumu apmeklējumi bieži vien ietilpst skolu mācību programmās. Piemiņas pasākumi

neaizstāj mācīšanos, taču ir būtiski aplūkot holokaustu, lai palīdzētu izglītojamajiem iegūt zināšanas un izpratni, kas ir nepieciešama, lai jēgpilni piedalītos piemiņas pasākumos un turpinātu šo kultūras praksi arī nākotnē. Piemiņas pasākumi var palīdzēt dalībniekiem veikt arī emocionālu darbu, kas ietilpst sensitīvas vai traumatiskas vēstures izpētē, atvēlot vietu filozofiska, reliģiska vai politiska rakstura pārdomām, kurām akadēmiskā mācību programmā varētu būt grūti atrast vietu.

2. KAS JĀMĀCA PAR HOLOKAUSTU?

Mācīšana un mācīšanās par holokaustu atšķirsies atkarībā no nacionālā un vietējā konteksta. Šie konteksti ietekmēs lēmumus par to, kuri jautājumi tiks izskatīti padziļināti un kuri savukārt tiks aplūkoti virspusēji.

Tomēr laikiem, kas atvēlēts, lai mācītu par holokaustu, jābūt pietiekamam, lai izglītojamie uz turpmāk minētajiem jautājumiem spētu atbildēt pēc būtības, nevis virspusēji.

- Kādi bija šī genocīda vēsturiskie apstākļi un galvenie posmi?
- Kāpēc un kā cilvēki piedalījās šajos noziegumos vai kļuva par to līdzdalībniekiem?
- Kā ebreji reaģēja uz vajāšanu un masu slepkavībām?
- Kāpēc un kā atsevišķi cilvēki pretojās šiem noziegumiem?

Šajā sadaļā aplūkotie jautājumi nav uzskatāmi par galīgiem; drīzāk tie veido mācību pamatmērķus un saturu. Paturiet prātā, ka laika gaitā noteiktu holokausta aspektu uztvere mainīsies; jautājumi, kas pašlaik šķiet nesvarīgi, turpmāk varētu būt ļoti svarīgi. Paturot prātā šos svarīgos apsvērumus, pedagogiem ir ieteicams palīdzēt izglītojamajiem aplūkot turpmāk minētos jautājumus un problēmas.

Priekšvēstneši	Nacistu nākšana pie varas	Otrais pasaules karš	Pēckara periods (tūlīt pēc)
<ul style="list-style-type: none"> - Antijūdais ms Eiropā - Antisemitisma un rasisma attīstība - Pirmā pasaules kara ietekme 	<ul style="list-style-type: none"> - Ebreji nacistu ideoloģijā un propagandā - Vācijas sabiedrības reakcija uz nacismu pirms un pēc varas sagrābšanas - Pasaules reakcija uz nacistu 	<ul style="list-style-type: none"> - Kara ietekme uz ebreju vajāšanu - Pretošanās un glābšana - <i>Einsatzgruppen</i> veiktā slepkavošana - Brīdis, kad tika pieņemts lēmums par Eiropas ebreju iznīcināšanu 	<ul style="list-style-type: none"> - Izdzīvojušo stāvoklis pēc atbrīvošanas - Pārējas posma tiesiskums

2. diagramma. Ko mācīt: galvenais vēstures saturs.

1. HOLOKAUSTA MĒROGS UN APJOMS

Izglītojamajiem jāzina un jāsaprot, ka holokausts bija kontinenta mēroga genocīds, kura laikā iznīcināja ne vien atsevišķus cilvēkus un ģimenes, bet arī kopienas un kultūras, kas Eiropā bija attīstījušās gadsimtu gaitā.

2. KĀ UN KĀPĒC TAS NOTIKA?

Izglītojamajiem jānodod iespēja aplūkot, kā un kāpēc notika holokausts, tostarp meklējot atbildes uz turpmāk minētajiem jautājumiem.

- Kādi bija galvenie posmi, pagrieziena punkti un lēmumi genocīda laikā?
- Kā un kāpēc cilvēki piedalījās šajos noziegumos/veica tos/kļuva par to līdzdalībniekiem?
- Kā ebreji reaģēja uz vajāšanu un masu slepkavībām?

3. KONTEKSTS UN NOTIKUMU ATTĪSTĪBA

Lai saprastu, kā holokausts bija iespējams, tas jāaplūko no vairākiem aspektiem un dažādu procesu kontekstā; par izejas punktu var noderēt turpmāk minētie jautājumi. Visa procesa gaitā ir svarīgi iekļaut saikni ar nacionālo un vietējo kontekstu un aplūkot to.

3.1. Holokausta priekšvēstneši

- Kas bija Eiropas antijūdaisms un kā tas bija saistīts ar kristīgo mācību?
- Kā 19. gadsimtā attīstījās antisemitisms un rasu filozofija un kā šie aspekti bija saistīti ar nacionālistiskajām ideoloģijām?
- Kā Pirmais pasaules karš un politiskās norises Eiropā starpkaru periodā ietekmēja ebreju/ personu, kas nav ebreji, attiecības?

3.2. Nacistu nākšana pie varas, viņu pasaules redzējums, rasu ideoloģija un politiskā prakse

- Kā un kāpēc nacisti savā propagandā vērsās pret ebrejiem un citām indivīdu grupām?
- Kā nacionālsociālistiskās diktatūras izveidošanās, it sevišķi pamattiesību atcelšana un tiesiskuma sagrozīšana, pavēra ceļu holokaustam un kā Vācijas sabiedrība reaģēja uz šo procesu?
- Kā nacisti pirmskara periodā īpaši vērsās pret ebreju tiesībām un īpašumiem?
- Kā pasaule reaģēja uz nacistu režīmu un politiku?

3.3. Holokausta norise un attīstība Otrā pasaules kara kontekstā

- Kā nacistu īstenotā ebreju vajāšana kļuva radikālāka pēc tam, kad nacistiskā Vācija bija sākusi Otrā pasaules karu, un kā to ietekmēja kara gaita?
- Kā un kāpēc nacisti organizēja ebreju īpašuma ekspropriāciju un kā tas ietekmēja viņu izdzīvošanas iespējas?
- Kādi bija dažādie geto veidi un kā tos izmantoja, lai nošķirtu, koncentrētu vienviet un vajātu kopienas?

- Kā pēc Vācijas iebrukuma Padomju Savienībā operatīvās slepkavotāju vienības (*Einsatzgruppen*) pusgada laikā spēja nogalināt simtiem tūkstošu ebreju?
- Kurā posmā nacisti pieņēma lēmumu par visu Eiropas ebreju nogalināšanas mēģinājumu?
- Kā cilvēku ar invaliditāti masveida slepkavības pavēra ceļu sistemātiskai ebreju nogalināšanai?
- Kā nacisti izmantoja nāves nometnes un citas nometnes, lai īstenotu iecerēto „Eiropas ebreju jautājuma galīgo risinājumu”?
- Kā sadarbība vai pretošanās Vācijas sabiedrotajās valstīs un tās okupētajās valstīs ietekmēja vajāšanu?
- Kāda loma holokausta izbeigšanā bija nacistiskās Vācijas un tās sabiedroto sakāvei?

3.4. Pēckara periods: (tūlīt pēc kara)

- Ar kādām problēmām pēc atbrīvošanas nācās saskarties holokausta izdzīvojušajiem? Kā situācija, kādā dzīvo ebreji pēc atbrīvošanas, atšķiras no situācijas, kādā ir vajāšanas un karadarbības upuri, kas nav ebreji?
- Kādi pārejas posma tiesiskuma elementi tika nodrošināti pēc nacistu režīma beigām un kara Eiropā? Cik lielā mērā tas izdevās? Kas netika sasniegts?

4. KONCEPTUĀLA IZPRATNE

Izglītojamajiem jāspēj atšķirt dažādās masu zvērības, kuras pastrādāja nacisti un to kolaboranti ar visiem atšķirīgajiem cēloņiem un sekām.

Aplūkojamie jautājumi varētu ietvert šādus jautājumus:

- Kuras grupas kļuva par nacistu vajāšanas un masu slepkavību upuriem, kādi tam bija iemesli un kādas bija sekas?
- Kā genocīds pret ebrejiem ir saistīts ar citām nacistu un to kolaborantu pastrādātajām zvērībām, ieskaitot genocīdu pret romiem un sintiem?

4.1. Atbildība

Lai izglītojamie varētu izprast, kā holokausts bija iespējams, un apsvērt, kādus jautājumus tas rada mūsdienu sabiedrībai, viņiem jāsaprot, ka, aplūkojot atbildību par šiem noziegumiem,

nepietiek par vainīgajiem atzīt vienīgi Hitleru un nacistus. Aplūkojamie jautājumi varētu ietvert šādus jautājumus:

- Kas bija vainīgie un līdzdalībnieki un kāda bija viņu motivācija? Kā atšķiras atbildība par noziegumu un līdzdalība tajā?
- Slepkavošanā lielais vairums iesaistīto bija vīrieši, taču kādas atbalsta funkcijas veica sievietes un kāda atbildība arī viņām bija par šiem noziegumiem?
- Kāda bija vietējo iedzīvotāju, kuri nebija ebreji, un ebreju iedzīvotāju loma (ieskaitot glābšanu un kolaborāciju)?
- Kāda attieksme vairumam iedzīvotāju okupētajās valstīs izveidojās pret ebreju vajāšanu un slepkavībām?

- Kas bija personas un grupas, kuras riskēja palīdzēt ebrejiem un viņus glābt? Kāda bija viņu motivācija? Kas kavēja vai atturēja citus rīkoties līdzīgi?
- Kas un kad tieši bija zināms par ebreju vajāšanu un slepkavošanu?
- Kā pasaule reaģēja uz informāciju par ebreju vajāšanu un slepkavošanu?
- Kas bija zināms par genocīdu pret romiem un kāpēc tam netika pievērsta uzmanība ārpus nacistu pārvaldītā reģiona?
- Ko sabiedrotie, neitrālās valstis, baznīca un citi darīja, lai glābtu nacistu noziegumu upurus, un vai viņi būtu varējuši paveikt vēl vairāk?

4.2. Upuru iespējas rīkoties

Ir svarīgi, lai holokausts netiktu aplūkots tikai no izpildītāju rīcības vai vēstījuma perspektīvas. Ebreji un citas mērķtiecīgi izvēlētās upuru grupas vēsturē ir jāaplūko kā personas un kopienas ar savu noteiktu kontekstu un vēsturi, nevis kā pasīvi masu iznīcināšanai pakļauti objekti. Tāpēc pedagogiem jāpanāk, lai izglītojamie saprastu, ka upuri spēja rīkoties un viņi iespēju robežās arī reaģēja uz noziegumiem, ņemot vērā savu iepriekšējo izpratni par pasauli un savu vietu tajā, kā arī konkrētajā brīdī pieejamo informāciju. Lai to panāktu, var aplūkot turpmāk minētos aspektus:

Dzīve pirms kara

- Kā ebreji dzīvoja savās valstīs un kā viņu dzīvi ietekmēja nacistu, to

sabiedroto un kolaborantu sāktā
vajāšana?

Reakcija un pretestība

- Kā nacisti izolēja ebrejus no pārējās sabiedrības? Kā ebreji reaģēja uz šo izolāciju?
- Kas raksturoja ebreju vadību, izglītību, kopienu, reliģisko praksi un kultūru holokausta laikā?
- Cik lielā mērā un kā tieši ebreji varēja izrādīt pretestību? Cik lielā mērā tas tika darīts? Kas ierobežoja vai palīdzēja viņiem pieņemt šos lēmumus un attiecīgi rīkoties?
- Kā nacistu vajāšana ietekmēja vīriešus, sievietes un bērnus un kā viņi uz to reaģēja?

4.3. Holokausta aktualitāte, apspriežot mūsdienās aktuālas problēmas

Jārada iespēja izglītojamajiem apspriest holokausta vēsturiskās pieredzes aktualitāti mūsdienās. Aplūkojamie jautājumi var ietvert turpmāk minētos jautājumus:

- Kā nacistu upuru vajāšanas ideoloģijas izpēte var veicināt izpratni par cilvēktiesību pārkāpumu ietekmi uz sabiedrību mūsdienās? Izsakoties konkrētāk, ko tā mums var atklāt par saikni starp stereotipiem, aizspriedumiem, padarīšanu par grēkāžiem, diskrimināciju, vajāšanu un genocīdu?
- Kā zināšanas par ebreju bēgļiem pirms holokausta, tā laikā un pēc tam var noderēt, lai izprastu mūsdienu bēgļu krīzes?
- Ko mācīšanās par holokaustu var atklāt par genocīdu, tā „brīdinājuma signāliem” un iejaušanās iespējām, kas varētu nostiprināt centienus novērst genocīdu mūsdienās?
- Vai pastāv konteksti, kuros holokausta attēli un tam veltītais diskurss ir nelietderīgs vai klaji problemātisks? Vai pastāv holokausta reprezentācijas, kas ir īpaši problemātiskas?

3. KĀ MĀCĪT PAR HOLOKAUSTU?

Nevienas tēmas kontekstā nepastāv viens noteikts pareizais mācīšanas veids vai ideāla metodika, kas būtu piemērota visiem pedagogiem un viņu izglītojamajiem. Šeit piedāvātie ieteikumi ir balstīti uz praktisku pieredzi un ir paredzēti, lai palīdzētu skolotājiem un citiem pedagogiem veidot pašiem savus darba plānus, ņemot vērā noteiktu personu mācīšanās vajadzības.

1. GALVENIE PRINCIPI

1.1. Mācības par holokaustu var būt veiksmīgas; nebaidieties aplūkot šo tēmu

Daži pedagogi vilcinās aplūkot holokausta vēsturi tēmas sarežģītības un tās mācīšanai nepieciešamās iejūtības dēļ. Vēl citi nav pārliecināti par to, kā uzskatāmi demonstrēt traģēdijas mērogu, milzīgo upuru skaitu un to, līdz kādai nežēlībai cilvēce var nolaisties. Daži pedagogi domā, kā savus izglītojamos iesaistīt tēmas apgūvē, viņus netraumējot, vai raizējas par viņu iespējamo reakciju uz šo tēmu. Pedagogi jo sevišķi vēlas būt gatavi, lai reaģētu uz visdažādāko rīcību un reakciju, kuru var izraisīt aplūkojamais saturs.

Dažāda vecuma izglītojamos var iepazīstināt ar holokausta vēsturi, izmantojot atbilstīgas metodes un saturu. Koncentrēšanās uz atsevišķiem stāstiem par upuriem, bēgšanu un glābšanu var būt piemērota jaunākai auditorijai. Turpretī, mācot gados vecākus cilvēkus, var izmantot komplicētākus un sarežģītākus materiālus, iekļaujot vairāk pirmavotu. Avoti un mācību grāmatas būtu jāizvēlas, ņemot vērā šos ieteikumus, kā arī izglītojamo emocionālās vajadzības un konkrētos apstākļus.

Nevairieties no šīs tēmas. Lai gan holokausta aplūkošana var šķist ārkārtīgi sarežģīta, pieredze liecina, ka šo tēmu var mācīt veiksmīgi, sasniedzot labus rezultātus. Izpētiet un izmantojiet plašu materiālu klāstu, kurā aprakstītas metodes, labākā prakse un specifiskas mācīšanas stratēģijas, kuras

iespējams izmantot, lai plānotu, izstrādātu un vadītu mācību sesijas.

1.2. Izsakieties precīzi un definējiet terminu „holokausts”

- Precīzs izteiksmes veids, aprakstot terminus un darbības, var palīdzēt izglītojamajiem izvairīties no vispārinājumiem, kas izplūdina robežas starp niansēm un apgrūtina izpratni. Piemēram, ar vārdu „nometne” apzīmē dažādus objektus un atrašanās vietas. Kaut arī cilvēki nonāca un tika noslepkavoti daudzās nacistu un viņu kolaborantu radītajās nometnēs, ne visas nometnes tika celtas kā nogalināšanas centri jeb nāves nometnes. Nometnēm atšķirīgos laika periodos bija citas funkcijas, un tās ietvēra koncentrācijas nometnes, vergu darba nometnes un tranzīta nometnes; šie ir tikai daži piemēri. Precīzas definīcijas palīdz izvairīties no pārpratumiem, sniedzot īpašu informāciju.

- Precīza termina „holokausts” (vai Šoa „Shoah”) izmantošana jau pašā sākumā var mazināt neskaidrības. *IHRA* ar terminu „holokausts” apzīmē valsts atbalstīto sistemātisko ebreju vajāšanu un slepkavošanu, kuru laika periodā no 1933. līdz 1945. gadam īstenoja nacistiskā Vācija un tās kolaboranti. Vajāšana un slepkavošana kulmināciju sasniedza Otrā pasaules kara laikā. Dažas organizācijas un pat atsevišķas autoritatīvas iestādes terminu „holokausts” lieto ļoti plašā nozīmē, attiecinot to uz visiem nacistu vajāšanas upuriem. Tomēr vairums vēsturnieku izmanto precīzāku definīciju, kurā atzīst, ka ebreji bija sistemātiskas vajāšanas un slepkavošanas mērķis, un tas notika veidā, kas ebreju likteni nošķir no citām grupām, izņemot varbūt vienīgi sintus un romus (upuru grupas, kuras arī tika pakļautas iznīcināšanai, sākot no zīdaiņiem līdz pat veciem cilvēkiem). Apzinieties atšķirīgos veidus, kādos dažādi avoti var izprast un izmantot attiecīgo terminu. Pārliecinieties, vai terminu lietojums ir konsekvents un precīzs.
- Norādiet, ka daudzi cilvēki terminu „holokausts” uzskata par problemātisku. „Holokausts” – divu grieķu vārdu saliktenis – atsaucas uz upurēšanu sadedzinot, tāpēc šis termins var kļūdaini vedināt domāt, ka ebreju masu nogalināšana bija mocekļu nāve, nevis genocīda rezultāts. Šā iemesla dēļ daudzi labprātāk izvēlas lietot ivritā „Shoah”, kas nozīmē „katastrofa”.
- Nodrošiniet izglītojamajiem iespēju kritiski apspriest terminoloģiju. Piemēram, skaidri norādiet, ka tādi termini kā „galīgais risinājums” vai „ebreju problēma” bija eifēmismi, kurus attiecīgajā vēstures periodā izveidoja un

izmantoja holokausta izpildītāji, lai formulētu savu pasaules uzskatu, nevis neitrāli apzīmējumi objektīvai pagātnes notikumu raksturošanai. Tāpat būtu jāanalizē tādi termini kā „geto”, lai atklātu atšķirīgās nozīmes vārda lietojumā (kā to lietoja nacisti salīdzinājumā ar vārda „geto” izmantošanu pirms un pēc nacistu režīma).

- Pedagoģiem ieteicams pārdomāt veidus, kā sabiedrība un kultūra aplūko holokaustu, jo sabiedrībā pieņemtie priekšstati var ietekmēt izglītojamo izpratni. Arī popkultūra un tās diskurss var atkārtot mītus un aplamus priekšstatus par vēsturi. Valodas konsekvences, pareizības un precizitātes modelēšana var palīdzēt analizēt iepriekš pieņemtos priekšstatus.

3. **Plaši atspoguļojiet šo tēmu un aplūkojiet vēsturi plašākā kontekstā**

Holokausts bija virkne savstarpēji saistītu notikumu, kas kara laikā sniedzās pāri valstu robežām. Līdz ar to tie joprojām ietilpst daudzu Eiropas reģionu un pasaules vēsturē un vēsturiskajos procesos. Izglītojamajiem jāspēj izprast, ka holokausts dažādās valstīs tika īstenots atšķirīgi, turklāt jāņem vērā, ka genocīdu iespējamu darīja dažādi īstermiņa, vidēja termiņa un ilgtermiņa faktori Eiropas un pasaules vēsturē. Radiet iespēju to aplūkot, ņemot vērā plašāku holokausta kontekstu.

Zinātnieki šīs dimensijas ir plaši pētījuši. Izstrādājot darba shēmas un plānojot atsevišķas sesijas, izmēģiniet un izmantojiet autoritatīvus un nesenus akadēmiskus pētījumus, kuros aplūkoti dažādi genocīda un tā attīstības aspekti.

2. MĀCĪŠANĀS PASĀKUMI UN VISPĀRĪGA PIEEJA

1. Radiet pozitīvu mācību vidi, kurā tiek izmantota aktīva pedagoģija un uz izglītojamo vērsta pieeja

Pūlieties radīt atvērtu un drošu mācību vidi, kurā izglītojamajiem tiek atvēlēta vieta un laiks pārdomām, kurā viņi tiek iedrošināti uzdot jautājumus, apspriest savas domas un bailes, kā arī dalīties ar idejām, viedokļiem un raizēm.

Holokausts ir pretrunā ar daudziem pieņēmumiem attiecībā uz sabiedrības būtību, progresu, civilizāciju un cilvēku rīcību, kuri jauniešiem, iespējams, ir aktuāli. Izglītojamie var paust aizsargreakciju, negatīvas emocijas vai nevēlēšanos iedziļināties nacisma perioda vai holokausta vēsturē, turklāt viņu reakciju, iespējams, ietekmē alternatīvi uzskati un attieksme. Tāpēc ir svarīgi, lai mācību vide būtu pozitīva un uzticama un šādus jautājumus varētu atklāti risināt un apspriest.

Izglītojamie savu izpratni par pasauli galvenokārt veido, paši veicot atklājumus un komunicējot ar citiem, nevis vienkārši pieņemot zināšanas, kuras izglītojamajam nodod pedagogs. Izvēlieties uz izglītojamo vērstu pieeju, kurā pedagoga uzdevums ir nevis vienkārši nodot tālāk zināšanas, bet gan veicināt atklājumus, kā arī mudiniet izglītojamos pašus aktīvi iesaistīties mācību procesā.

2. Reaģējiet uz izglītojamo izcelsmi, emocijām un raizēm

Vienalga, vai runa būtu par reliģisko piederību, kultūru, sociālo vai etnisko izcelsmi, klases reti kad ir viendabīgas. Līdz ar to izglītojamajiem ir pašiem sava ar izcelsmi, aizspriedumiem, personiskajām emocijām un raizēm saistīta bagāža, turklāt sabiedriskas debates un aktuālie politiskie jautājumi ietekmē veidu, kā izglītojamie pievēršas katrai konkrētai tēmai. Ikvienas klases daudzveidīgums un aktuālās sabiedriskās debates sniedz daudz iespēju aplūkot holokaustu kā izglītojamajiem aktuālu tēmu un piesaistīt tai viņu uzmanību.

Nemiet vērā izglītojamo emocijas un viedokli, sevišķi jautājumos, kas viņus skar tieši. Radiet iespējas šos jautājumus apspriest atklāti. Esiet gatavs aplūkot citus vēstures naraīvus, kas attiecas uz genocīdu, rasismu, paverdzināšanu, vajāšanu vai koloniālismu mūsdienā pasaulē. Parūpējieties, lai ikviens atšķirīgais gadījums tiktu stingri nodalīts; tas pats attiecināms uz to cēloņiem un raksturu. Apspriediet atšķirību starp salīdzināšanu un pielīdzināšanu.

Izglītojamie, kuri uzskata, ka nav aplūkotas to grupu vēsturiskās vai mūsdienās piedzīvotās ciešanas, kurām viņi ir piederīgi, iespējams, nelabprāt vēlēsies mācīties par vajāšanu un slepkavošanu, ko nācies piedzīvot citai grupai. Nodrošiniet izglītojamajiem iespēju par šādām problēmām mācīties citā izglītības kontekstā un pārliecinieties, ka šādi apsvērumi nenoved pie relatīva ciešanu salīdzinājuma (sk. 3.5.2.).

Izmantojot rakstiskus un vizuālus materiālus, rūpīgi apsveriet to lietošanas mērķi un pamatojumu, īpaši tad, ja materiāli uzskatāmi attēlo vardarbību.

Attēli un teksti jāatlasa rūpīgi izglītošanas nolūkā. Iejūtīgu attieksmi un uzmanīgu vērtēšanu attiecībā uz materiālu piemērotību pieprasa gan cieņa pret holokausta upuriem, gan arī izglītojamajiem mācību vidē. Baisi attēli ar nodomu šokēt un satriekt pazemo upurus un var nostiprināt stereotipu par ebrejiem kā upuriem. Šādu attēlu izvēle var paust neiejūtīgu attieksmi pret izglītojamo izpratni par cilvēkiem nodarītajām traumām vai viņu atturību. Par holokaustu ir var veiksmīgi sniegt zināšanas, neizmantojot attēlus vai filmas, kurās uzskatāmi attēlota vardarbība.

Arī šajā gadījumā, tāpat kā attiecībā uz terminoloģiju (sk. 3.1.2.), ir jāapzinās izvēlēto materiālu izcelsme. Holokausta izpildītāji radīja daudz fotogrāfiju, filmu un dokumentu, kas var būt noderīgi izglītojoši resursi ar nosacījumu, ka tiek skaidri definēts to konteksts. Pedagogiem pastāvīgi jāizvērtē izmantoto avotu lietojums un jāvaicā sev, kādus izglītības rezultātus palīdz sasniegt konkrēto materiālu izmantošana.

3. P a d a r i e t v ē s t u r i personiskāku, piešķirot statistikai cilvēcisku seju

Sniedziet izglītojamajiem iespēju saskatīt nacistu vajātos cilvēkus kā personības – pedagogiem jāspēj atrast veidi, kā izglītojamajiem sniegt reālu izpratni par holokausta mērogu un upuru skaitu. Daudziem holokausta traģēdiju ir grūti aptvert, ja to pasniedz tikai kā statistiku. Atkārtota atsaukšanās uz „sešiem miljoniem” rada risku, ka

cietušās kopienas un cilvēki saplūdīs bezpersoniskā masā un centieni aptvert milzīgos skaitļus novedīs pie vēl lielākas depersonalizācijas un dehumanizācijas.

Tā vietā, lai atklātu konkrētu cilvēku pieredzi, kur vien iespējams, izmantojiet dažādu gadījumu izpētes rezultātus, izdzīvojušo liecības, kā arī tā laika cilvēku vēstules un dienasgrāmatas. Izglītojamajiem jāspēj minēt piemērus tam, ka ikviens statistikas skaitlis slēpj reālu personu ar dzīvi pirms holokausta, eksistējošu kontekstā ar ģimeni, draugiem un kopienu. Vienmēr uzsveriet cieņu pret upuriem un to cilvēctību.

4. Radiet iespēju aplūkot cilvēku sarežģīto raksturu, nevis nostipriniet stereotipus

Koncentrēšanās uz stāstiem par atsevišķiem cilvēkiem, morālajām dilemmām, ar kurām nācās saskarties, un izdarītajām izvēlēm var izglītojamajiem padarīt holokausta vēsturi pieejamāku un saistošāku, kā arī aktuālāku mūsdienas dzīves kontekstā.

Nodrošiniet nepieciešamos vēsturiskos resursus, kas ļautu izglītojamajiem gūt izpratni par sarežģītajiem faktoriem, kas ietekmēja cilvēku rīcību. Apspriežot, kā cilvēku rīcību ietekmēja dažādi faktori, piemēram, sabiedrības struktūras, ekonomika, ideoloģija, personiskā pārliecība un motivējoši faktori, parādiel, kā reāli cilvēki izdarīja izvēles, kas ietekmēja notikumu attīstību. Holokausta pētniecībā laika gaitā ir nostiprinājušies tādi termini kā „holokausta īstenotājs”, „pasīvs vērotājs”, „upuris” un „glābējs”; tos izmanto, lai klasificētu un analizētu noteiktus vēsturisko notikumu dalībnieku tipus. Pārliecinieties, vai izglītojamie saprot, ka šīs kategorijas pagātnei tiek piemērotas, nevis tieši atvasinātas no tās. Cilvēku rīcība bieži vien savstarpēji pārklājas, un to raksturo mainīgums – persona, kas vienā kontekstā raksturota kā „pasīvs vērotājs”, citā kontekstā, iespējams, bija holokausta īstenotājs un vēl citā – pat upuris.

Izvairieties no stereotipu nostiprināšanas, kas vedina domāt, ka visi glābēji bija varonīgi, labi un laipni, visi pasīvie vērotāji – vienaldzīgi, savukārt visi holokausta īstenotāji – sadistiski. Galvenais, uzsveriet, ka upuri nebija bezspēcīgi, bet reaģēja uz sarežģītām un stresa pārpilnām situācijām atbilstīgi savam vecumam, izcelsmei un kontekstam. Īpaši jāparūpējas, lai netiktu veikti vienkāršoti vispārinājumi par „nacionālo raksturu” un, ja tādi tomēr radušies, tie tiktu apstrīdēti.

5. **Nemēģiniet izskaidrot holokausta īstenotāju rīcību, attēlojot viņus kā necilvēcīgus briesmonus**

Nepieciešama holokausta īstenotāju motivācijas padziļināta izpēte – izglītojamie var izmantot primāros avotus, gadījumu izpēti, kā arī atsevišķu personu biogrāfijas, lai vērtētu dažādu faktoru relatīvo nozīmi. Sabiedrības struktūra, ekonomika, ideoloģija, aizspriedumi, propaganda, ksenofobija, dehumanizācija, līdzbiedru spiediens, kriminālā psihopatoloģija un tādi motivējoši faktori kā bailes, vara vai alkātība – ietekmēja indivīdu pieņemtus lēmumus iesaistīties holokaustā vai kļūt par tā līdzdalībnieku. Mērķis ir nevis normalizēt šo rīcību, bet gan saprast cilvēku rīcības iemeslus; to izpratne nenozīmē atbalstu.

Holokaustu īstenoja cilvēki, un tam bija cilvēku radīti cēloņi. Kaut arī tā īstenotāji veica necilvēcīgas darbības, lielākā daļa no viņiem nebija sadistiski psihopāti; vienkārša viņu nodēvēšana par „ļauņiem” nesniedz pietiekamu holokausta cēloņu skaidrojumu. Tā vietā pedagogiem jācenšas palīdzēt izglītojamajiem, uzdodot citu un daudz sarežģītāku jautājumu – kā gan tas bija iespējams, ka parasti cilvēki, kuri pret citiem cilvēkiem (tostarp sievietēm un bērniem) veica nežēlīgus noziegumus un slepkavības, vienlaikus spēja būt mīloši tēvi un vīri, uzticīgas sievas un mātes?

6. Izmantojot simulācijas un lomu spēles, ievērojiet piesardzību

Izvairieties no tādām simulācijām, radošiem rakstu darbiem vai lomu spēlēm, kuru ietvaros izglītojamie tiek mudināti iztēloties tiešu iesaisti holokaustā – mēģinājumi „iejusties situācijā” var novest pie neatbilstīgu paralēlu vilkšanas vai

trivializēšanas, izglītojamajiem pūloties rast paralēles ar savu dzīvi. Daži jaunieši var pārmērīgi identificēties ar holokaustā notikušo un sajūsmināties par nacistu varu un pat „šarmu”, savukārt citi – demonstrēt slimīgu aizraušanos ar upuru ciešanām. Turklāt izglītojamie, kuriem ir traumatiska dzīves pieredze vai ģimenes vēsture, var tikt pakļauti intensīvam stresam, vēstures mācīšanās laikā atsaucot atmiņā attiecīgos notikumus.

Apsveriet iespēju izmantot uzdevumus, kuros aktuāla ir „novērotāja pozīcija”, jo tie precīzāk atspoguļo mūsu stāvokli attiecībā pret pagātni. Piemēram, izglītojamajiem var uzdot iejusties neitrālas valsts iedzīvotāja lomā, kas reaģē uz šiem notikumiem; runa varētu būt, piemēram, par žurnālisti, kas savam laikrakstam gatavo rakstu par ebreju vajāšanu, noraizējušos pilsoni, kura raksta savam politiskajam pārstāvim, vai kampaņas dalībnieku, kas mēģina aktivizēt sabiedrisko domu. Šādi uzdevumi var efektīvi motivēt izglītojamās mācībām, kā arī izcelt iespējamus veidus, kā rīkoties, reaģējot uz notikumiem, kas izglītojamās satrauc mūsdienu pasaulē. Pedagogi var veicināt patiesu empātiju, izmantojot personiskus stāstus, gadījumu izpēti un holokaustā izdzīvojušo liecības.

Pēc lomu spēlēm, simulācijām vai radoša uzdevuma kopā ar izglītojamajiem noteikti jāpārrunā to rezultāti. Ir ārkārtīgi svarīgi uzzināt, kā izglītojamie uz šādiem materiāliem reaģējuši un tos uztvēruši.

**7. Mudiniet viņus veikt
vietējās, reģionālās,
nacionālās un pasaules
vēstures un atmiņas izpēti**

Ja runa ir par valsti, kurā notika holokausts, izceliet attiecīgā perioda konkrētos notikumus

nacionālās vēstures kontekstā, vienlaikus paturot prātā Eiropas dimensiju holokaustā. Šāda izpēte varētu aptvert upuru, glābēju, holokausta īstenotāju, kolaborantu, pretošanās dalībnieku un pasīvo vērotāju pieredzi. Pedagogiem būtu jāveicina un jāsekmē ierasto „nacionālo” šā perioda naratīvu pārvērtēšana.

9. **Starpdisciplināra pieeja var bagātināt izpratni par holokaustu**

Holokausta notikumi atklāj cilvēku rīcības galējās robežas, kas skar daudzas cilvēciskās pieredzes jomas, tāpēc šī tēma ir aktuāla daudzu mācību priekšmetu pedagogiem. Starpdisciplināra pieeja var bagātināt izglītojamo izpratni par holokaustu, izmantojot dažādas zināšanu jomas, aplūkojot holokaustu no vairākām perspektīvām, kā arī balstoties uz idejām un zināšanām, kas gūtas vairākās pētniecības jomās.

Mācīšanās par holokaustu vēstures kontekstā izraisa spēcīgas emocijas, un dzeja, māksla un mūzika var izglītojamajiem palīdzēt tās paust radoši un tēlaini. Holokausts izraisa svarīgus morāla, teoloģiska un ētiska rakstura jautājumus, kurus izglītojamie var aplūkot reliģijas mācībā, pilsonības studijās vai pilsonības/pilsoniskās audzināšanas stundās. Gan nacionāla, gan starptautiska līmeņa mācību projekti un programmas, kas apvieno izglītojamos no dažādiem valsts reģioniem vai valstīm, var sekmēt labāku izpratni par holokausta vēsturi vietējā, reģionālā un globālā mērogā.

Lai to īstenotu, vajadzīgs dialogs un sadarbība starp pedagogiem, kas pārstāv dažādas mācību

jomas un, iespējams, arī darbības vietas, lai izstrādātu sasniedzamus mācību mērķus un papildu aktivitātes, kas jāveic noteiktā laika posmā, nodrošinot loģisku zināšanu gūšanu un izpratnes radīšanu. Digitālās mācību platformas un komunikācijas līdzekļi var nodrošināt atbalstu, veicot mācību uzdevumus, dažādu jomu izglītojamajiem atšķirīgās atrašanās vietās.

3. KRITISKĀ DOMĀŠANA UN PAŠAPCERE

3.1. Norādiet, ka holokausts nebija nenovēršams

Tas vien, ka vēsturisks notikums norisinājās un tika dokumentēts, vēl nenozīmē, ka tam arī bija jānotiek. Holokausts notika tāpēc, ka indivīdi, grupas un tautas pieņēma lēmumu rīkoties vai nerīkoties. Koncentrēšanās uz šiem lēmumiem sniedz ieskatu vēsturē un cilvēka dabā, kā arī palīdz izglītojamajiem par šo tēmu domāt kritiski.

3.2. Apspriediet vēstures sarežģītību

Atgādiniet izglītojamajiem, ka sarežģīti notikumi, piemēram, holokausts, bieži vien rada vēl vairāk jautājumu, nevis sniedz vienkāršas atbildes. Vēlme „gūt atziņas” no holokausta rada risku, ka notiks vēstures vienkāršošana, lai nonāktu pie vienozīmīgiem secinājumiem par labo un ļauno (holokausts notika tāpēc, ka cilvēki nerīkojās pareizi), tādējādi veicinot virspusēju vēstures izpratni. Holokausta aplūkošana drīzāk rada jautājumus par individuālās izvēles būtību, „ļauņuma problēmu”, kā arī to, kā cilvēkiem izdodas vai neizdodas pieņemt pagātņi.

Ļaujiet izglītojamajiem padziļināti mācīties par holokaustu un pētīt to, tostarp arī aplūkojot

jautājumus, kas iezīmēti sadaļā „Kas jā māca par holokaustu?” un pievēršas dilemmām, ar kurām bija jāsaskaras upuriem, glābējiem, holokausta izpildītājiem un pasīvajiem vērotājiem.

Veltiet laiku arī tam, lai ar izglītojamajiem pārrunātu vēsturisko „atbilžu” pagaidu raksturu, ko nosaka jaunu informācijas avotu nākšana gaismā, kā arī zuduši avoti. Mudiniet izglītojamos aplūkot mācīšanos par holokaustu kā procesu, kas ved uz nosacītu izpratni, nevis sniedz nepārprotamu atbildi.

Visbeidzot, lai arī piemiņa un izglītība būtu jānodala, piemiņas pasākumi var noderēt, lai pēc nopietna mācību materiāla apgūšanas apmierinātu izglītojamo emocionālās vajadzības.

3.3. Palīdziet izglītojamajiem attīstīt vēsturisko apziņu, mācoties par holokausta interpretācijām un upuru piemiņu

- **Mudiniet izglītojamos kritiski analizēt dažādas holokausta interpretācijas**

Mācības klasē un mūsu izpratni par pagātni vienmēr ietekmē plašāks kultūras konteksts – gan akadēmiski, gan plašai mērķauditorijai paredzēti darbi par holokaustu (spēlfilmās, masu mediji, dokumentālas filmās, mākslas darbi, teātra iestudējumi, romāni, piemiņas vietas, muzeji) veido kolektīvo atmiņu. Ikvienu interpretāciju vai attēlojumu ietekmē tā tapšanas apstākļi, un tie par radīšanas laiku un vietu var atklāt tikpat daudz, cik par atveidotajiem notikumiem.

Radiet izglītojamajiem iespējas pārdomāt, kā un kāpēc top šādas pagātnes interpretācijas un attēlojumi, tajos izmantoto pierādījumu izvēli, kā arī veidotāju nodomus. Palīdziet izglītojamajiem nonākt pie atziņas, ka, lai gan pastāv jomas, kurās debatēm par vēsturi ir nopietns pamats, ne visas interpretācijas ir vienlīdz derīgas.

- **Aiciniet izglītojamos piedalīties valsts mēroga un vietējās piemiņas un atceres tradīcijās un pārdomāt tās**

Tādi pasākumi kā holokausta upuru piemiņas dienas sniedz iespēju īstenot projektus, kas aptver vairākas paaudzes, rosina diskusijas starp ģimenes locekļiem par mūsdienu problēmām, kas saistītas ar tiem, kā arī veicina citu kopienas izglītības veidu izmantošanu.

Šie pasākumi ne vien ļauj mācīties par holokaustu kopienas, nevis klases kontekstā, bet arī tie var būt izpētes un mācību tēma.

Piemēram, izglītojamajiem var uzdot apsvērt, kā kultūras ietekme veido atmiņu un piemiņas vietas, kā vietējā sabiedrība pārdomā savu pagātņi, kā atšķirīgas grupas izvēlas noteiktus vēstures aspektus, lai veidotu savus vēstījumus, vai valsts aplūko savas vēstures sarežģītus aspektus un kā šādi piemiņas pasākumi atšķiras no līdzīgiem pasākumiem citās valstīs.

- **Radiet iespēju pārdomāt vēstures lomu, veidojot nozīmi un identitāti tagadnē**

„Vēsturiskā apziņa” nozīmē atzīt, ka ikvienu stāstījumu par pagātnes notikumiem veido konteksts, kurā šis stāstījums top. Saskaņā ar šo

atziņu mūsu izpratne par pagātni ir svarīga cilvēkiem un cilvēku grupām tagadnē, un tā veido arī nākotnes prognozes.

Ar vārdiem „kolektīvā atmiņa” saprot to, kā cilvēku grupa atceras vēsturisko pieredzi; tā bieži vien atspoguļo attiecīgās sabiedrības vērtības un tiek nodota no paaudzes paaudzē. Kolektīvās atmiņas izpausmes ir, piemēram, publiskās atceres dienas, muzeji un memoriāli, kā arī cita veida izveidotie nacionālie naratīvi. Ļaujiet izglītojamajiem aplūkot, kādos veidos viņi paši veido kolektīvo atmiņu, izmantojot valsts iestādes un sociālās saites, piemēram, skolu, plašsaziņas līdzekļus un ģimeni.

Kad izglītojamie saskaras ar dažādiem stāstījumiem par holokaustu, mudiniet viņus uzdot turpmāk minētos jautājumus:

1. Kāpēc šo stāstījumu galvenie aspekti atšķiras?
2. Kādi elementi ir sastopami un kādu elementu trūkst dažādos stāstījumos par holokaustu?
3. Kāds varētu būt iemesls, ka dažādajos stāstījumos akcenti atšķiras?

Apzinoties, kā izpratni par pagātni ietekmē mūsdienu kultūras, politiskais un laika konteksts un identitāte, var palīdzēt izglītojamajiem pilnveidot savu vēsturisko apziņu.

4. Neaplūkojiet ebrejus tikai holokausta kontekstā

Ebrejiem ir sena vēsture un bagātīgs kultūras mantojums. Parūpējieties, lai ebreju pieredze holokaustā tiktu aplūkota vēsturiskā kontekstā,

pievēršot uzmanību viņu dzīvei pirms holokausta un pēc tā; ļaujiet izglītojamajiem uztvert ebrejus kā kaut ko vairāk nekā tikai dehumanizētus un pazemotus nacistu vajāšanas upurus (sk. 2.4.2.). Pārliecinieties, vai izglītojamie saprot, cik lielu zaudējumu mūsdienu pasaules kultūrai nodarīja daudzveidīgo un dinamisko ebreju kopienu iznīcināšana Eiropā.

5. Izvairieties no pagātnes sagrozīšanas un nolieguma leģitimēšanas

Lai gan klaja holokausta noliegšana ir reta parādība, ar to saistītās informācijas sagrozīšana ir plašāk izplatīta parādība. Gan informācijas sagrozīšana par holokaustu, gan arī tā noliegšana apdraud kritisko domāšanu, ignorējot un noniecinot vēstures liecības un uz faktiem balstītu vēstures izpratni.

Holokausta noliegšanai (IHRA to definē šādi: „retorika un propaganda, kas noliedz vēsturisko patiesību un ebreju iznīcināšanas apjomu”) bieži vien ir ideoloģiski mērķi, un tā ietilpst sazvērestības teorijā, kas ir neatņemama mūsdienu antisemitisma daļa.

Sazvērestības teorijas aspektu holokausta noliegšanā raksturo apgalvojums, ka ebreji holokaustu pārspīlē vai pat ir falsificējuši tā vēsturiskumu, lai gūtu finansiālas priekšrocības, ietekmi vai varu. Holokausta noliedzēji pūlas sēt šaubas, apzināti sagrozot un nepareizi atspoguļojot vēsturiskās liecības. Uzmanieties, lai izvairītos no netīšas noliedzēju leģitimācijas, iesaistoties maldinošās debatēs; nedodiet vārdu ideoloģiski motivētiem holokausta noliedzējiem. Neizturieties pret holokausta noliegšanu kā pret

atzīstamu vēsturisku argumentu un nemēģiniet to atspēkot, iesaistoties parastās debatēs par vēsturi un izmantojot racionālus argumentus.

Holokausta noliegšana, tāpat kā daudzas citas sazvērestības teorijas, var izraisīt izglītojamo interesi un ziņkārību, jo šīs teorijas izaicina vispāratzītos un plaši pieņemtus faktus, kurus, domājams, atzīst autoritātes. Šādā gadījumā kritisko jautājumu uzdevējiem par holokaustu ne vienmēr ir kāda ideoloģiska pārliecība, viņus drīzāk motivē pūles izaicināt izveidojušos nostāju un pārbaudīt skolotāju vai citu autoritāšu reakciju. Ja tā notiek, vai nu klases diskusijā, vai arī sarunā divatā papūlieties noskaidrot, kas motivē konkrēto indivīdu izteikt noliedzošus komentārus. Jautājums, kāpēc izglītojamajiem šādas perspektīvas ir svarīgas, var būt ļoti noderīgs sākumpunkts diskusijām par tām.

Holokausta noliegšanu – „apzinātus centienus attaisnot vai mazināt holokausta vai to galveno elementu radītās sekas” – var motivēt dažādi faktori. Tajā ietilpst centieni mazināt holokausta radītās sekas un nacistiskās Vācijas atbildību par holokaustu, uzveļot vainu citām valstīm vai grupām, bet ne tikai. Tas attiecas arī uz faktu noliegšanu un sagrozīšanu, kas attiecas uz genocīdu, kas bija vērsti pret romiem un sintiem; šajā gadījumā upuri bieži tiek attēloti kā noziedzīgu aprindu pārstāvji, kas pelnījuši vajāšanu.

Pret faktu sagrozīšanu var iestāties, atsaucoties uz vēsturiskiem faktiem, kas balstīti uz primārajos avotos un zinātniskajā literatūrā sniegtajām

vēstures liecībām. Pārdomas un interese par to, kur izglītojamie saskārušies ar dezinformāciju un kas motivēja viņus to izmantot, var palīdzēt pedagogiem izstrādāt atbilstīgu reakciju un stratēģiju, klasē saskaroties ar faktu sagrozīšanu.

Padziļinātu holokausta noliegšanas un sagrozīšanas izpēti var veikt un tā arī jāveic atsevišķi no holokausta vēstures pasniegšanas. To varētu iekļaut atsevišķā tēmā, kas veltīta antisemitisma attīstībai laika gaitā, vai arī plašsaziņas līdzekļu izpētes projektā, aplūkojot manipulāciju, maldinošu atspoguļojumu un sagrozīšanu, kuru atsevišķas indivīdu grupas izmanto politisku, sociālu vai ekonomisku mērķu sasniegšanai. *IHRA* holokausta noliegšanas un sagrozīšanas darba definīciju var izmantot kopā ar šajā sadaļā sniegtajām definīcijām un glosāriju dokumenta beigās.

4. AVOTI UN RESURSI EFEKTĪVA MĀCĪBU UN MĀCĪŠANĀS PROCESA NODROŠINĀŠANAI

1. Nodrošiniet izglītojamos ar piekļuvi primārajiem informācijas avotiem

Sniedziet izglītojamajiem iespēju kritiski analizēt oriģinālos avotus un nonākt pie atziņas, ka analīzes, interpretācijas un vērtējuma pamatā jābūt rūpīgai vēstures liecību izpētei.

Vainīgo, upuru, glābēju un pasīvo vērotāju personības atklājas tieši šā vēstures perioda vēstulēs, dienasgrāmatās, laikrakstos, runās, mākslas darbos un oficiālajos dokumentos.

Jēgpilna cilvēku pagātnes motivācijas, domu, jūtu un rīcības aplūkošana, pūles nopietni izprast izdarītās izvēles iemeslus, kā arī to, kāpēc notikumi attīstījās tieši šādi, nav iedomājama bez primārajiem informācijas avotiem.

2. Izmantojiet laikabiedru liecības, lai izveidotu unikālu saikni ar pagātni

Aculiecinieku vēstījuma iekļaušana mācībās ļauj izglītojamajiem ne tikai apgūt vēsturi, bet arī gūt izpratni par to, kā notikušais iespaidoja konkrēto cilvēku. Notikumu aplūkošana caur personisku prizmu sniedz iespēju nošķirt faktus un pārdomas, kā arī ļauj izglītojamajiem pārdomāt cilvēka atmiņas īpatnības.

Dažu valstu kopienās vēl joprojām mīt holokaustā izdzīvojušie. Ja iespējams, sazinieties ar kādu no viņiem un uzaiciniet izteikties, tā nodrošinot īpašu izglītojošu pieredzi. Arī citiem cilvēkiem, kuri bija tieši iesaistīti holokaustā vai bija notikumu

liecinieki (glābēji, atbrīvotāji un citi), ir satricinošas liecības. Tiešs kontakts ar cilvēku, kurš nepastarpināti piedzīvojis vēsturiskos notikumus, spēj sniegt tādu vēstures izpratni, kādu citiem avotiem ne vienmēr ir pa spēkam nodrošināt.

Uzaicinot izdzīvojušo vai liecinieku izteikties mācību vidē, rūpīgi sagatavojieties pasākumam, lai maksimāli palielinātu iespēju nodrošināt kvalitatīvu dialogu starp izglītojamajiem un viesi. Parūpējieties, lai izglītojamie no primārajiem un sekundārajiem informācijas avotiem būtu guvuši stabilas pamatzināšanas par vēsturiskajiem notikumiem.

Paturiet prātā, ka tikšanās ar lieciniekiem ir tikai viens no vēstures zināšanu nodošanas veidiem; apsveriet iespēju iepriekš izpētīt konkrētās personas dzīves stāstu, lai nodrošinātu pietiekamu kontekstu cieņpilnai un atvērtai sarunai. Palīdziet izglītojamajiem saprast, ka, lai gan kopš šiem notikumiem pagājis ilgs laiks, stāstīt par tik personisku pieredzi tik un tā var būt sāpīgi. Mudiniet tos, kuri tiekas ar holokausta izdzīvojušo, jautāt ne tikai par to, kas ar viņu notika holokausta laikā, bet arī par šā cilvēka dzīvi pirms un pēc tā, lai gūtu pilnīgu priekšstatu par viņu un to, kā izdzīvojušais pūlējies sadzīvot ar savu pieredzi.

Tā kā izdzīvojušo un liecinieku, kuri spēj savu stāstu vēstīt plašākai auditorijai, skaits sarūk, laba alternatīva ir video liecības. Video liecības ir komplekss informācijas avots, tāpēc sagatavojiet stundas tā, lai šīs liecības tiktu izmantotas par skaidrojumu, veicinot izpratni, nevis par vienkāršu vēsturisku notikumu ilustrāciju. Neizmantojiet liecības pilnā apjomā, tā vietā dodiet priekšroku rūpīgi izvēlētiem liecību fragmentiem, lai īstenotu

stundai izvirzītos mācību mērķus. Pievērsiet īpašu uzmanību tam, lai izvēlētie klipi nozīmes ziņā būtu daudzslāņaini, lai izglītojamajiem būtu iespējams liecības aplūkot gan kognitīvā, gan afektīvā aspektā. Vienmēr sniedziet vēsturisko un intervijas kontekstu.

Viens no aspektiem, kurus vērts aplūkot, ir laiks, kas pagājis starp vēsturisko pieredzi un brīdi, kad sniegta liecība. Izglītojamie var pārdomāt, kā liecības ierakstu ietekmē intervijas apstākļi, historizācija un kolektīvā atmiņa, kā arī liecinieka mainīgie dzīves apstākļi. *IHRA* rakstā „Mācīšana par holokaustu bez tajā izdzīvojušajiem” sniegti sīkāki norādījumi.

3. Apzinieties visu mācību materiālu potenciālu un ierobežojumus

Izvērtējiet visu mācību materiālu vēsturisko precizitāti un iekļaujiet kontekstā visus pierādījumus. Kur vien iespējams, izmantojiet personiskus stāstus, saistot tos ar vietējo kontekstu vai notikumiem. Upuru un holokausta izdzīvojušo cilvēku dienasgrāmatu, vēstuļu, fotogrāfiju un citu liecību izmantošana var palīdzēt iepazīt viņu skatījumu. Izmantojiet konkrētus gadījumus, kas izaicina un nojauc negatīvos stereotipus par upuru grupām, kuri, iespējams, pastāv sabiedrībā vai konkrētajā izglītojamo grupā. Lai attīstītu kritisko domāšanu, lieciet izglītojamajiem apspriest mācību grāmatu un citu mācību materiālu saturu un to, kam šajos materiālos pievērsta uzmanība.

Ņemiet vērā, ka lielu daļu pierādījumu par holokaustu – gan rakstiskus dokumentus, gan

fotogrāfijas, gan arī filmas – radījuši nacisti. Paturiet prātā, ka, izmantojot nacistu propagandu un fotogrāfijas vai kadrus, kas attēlo pastrādātās zvērības, var gadīties, ka atsevišķi materiāli var nostiprināt negatīvu viedokli par upuriem un tos no jauna pielīdzināt objektiem, pazemot un dehumanizēt.

Visbeidzot, noteikti ņemiet vērā izglītojamo kognitīvās un emocionālās attīstības līmeni. Parūpējieties par to, lai gan attēli, gan teksts būtu izglītojamajiem piemērots un viņi būtu sagatavoti iespējamam emocionālam satricinājumam. Nodrošiniet izglītojamajiem iespēju pārdomāt un pēc tam pārrunāt savu reakciju.

4. Mākslas darbu un tēlainu resursu izmantošana

Holokausta tematikai veltīti romāni, noveles, dzejoļi un spēlfilmas nespēj aizstāt rūpīgu vēsturisko notikumu izpēti, tomēr tie spēj piedāvāt personisku pieeju un konkrētu ieskatu nozieguma būtībā un tā sekās. Pastāv liela iespēja, ka estētiski augstvērtīgi darbi par holokaustu veicinās empātiju un izpratni, pievēršot uzmanību upuru individuālajai pieredzei un atvieglojot izpratni par notikumiem. Tomēr tas ir iespējams tikai tad, ja mākslas darba valodā un kompozīcijā netiek izmantota sentimentalitāte un kičs.

Izvēlētajos resursos jāiekļauj tādi darbi, kuros ņemti vērā konkrētie holokausta notikumi, fakti un apstākļi un kuri nesatur nevēsturiskas manipulācijas un sagrozījumus. Šis princips attiecināms arī uz filmām, kuru pamatā ir biogrāfiski materiāli vai memuāri un kas bieži vien piesedz brīvu faktu interpretāciju ar frāzi „balstīts uz patiesiem notikumiem”.

Tomēr mākslas darbi un tēlaini resursi var arī:

- attīstīt kritisko domāšanu par vēsturiskiem naratīviem un veidot vēsturisko apziņu;
- veicināt starpdisciplināru mācīšanos par holokaustu;
- palīdzēt izglītojamajiem identificēt diskriminējošu un rasistisku izteiksmes veidu.

Turklāt mākslas darbi jaunākajiem izglītojamajiem var nodrošināt „kontrolētāku” pagātnes notikumu versiju, kurā tie aplūkoti izglītojamo vecumam piemērotā veidā, vienlaikus saglabājot vēsturisku precizitāti. Arī ilustrācijas bilžu grāmatās var sniegt jaunākajiem izglītojamajiem vecumam piemērotu vizuālo stimulu, kas veicina mācīšanos.

Pirmais izaicinājums, ar ko pedagogiem nākas saskarties, ir tādu mākslas darbu atlase, kas atbilst iepriekšminētajiem kritērijiem. Tas nozīmē, ka pedagogiem jābūt pietiekami labām vēstures zināšanām, lai viņi spētu droši atšķirt nepareizu informāciju vai sagrozījumus (fikciju) no precīziem un realitātei atbilstīgiem vēsturiskiem faktiem (patiesības). Mākslas darbi kalpo par papildinājumu, tie neaizstāj faktus un arhīvu materiālus. Pedagogiem jākonsultējas ar kolēģiem, kas māca vēsturi un var palīdzēt sameklēt piemērotus informatīvus tekstus un

jautājumus par vēsturi, lai papildinātu izmantotos mākslas darbus.

Ikviens pedagogs ir atbildīgs par to, lai tiktu novērsta dezinformācija par holokaustu. Šis apstāklis neizbēgami nozīmē, ka daži mākslas darbi par spīti savai reputācijai, pievilcībai vai pieejamībai uzskatāmi par problemātiskiem un tos nevajadzētu izmantot, lai mācītu vai mācītos par holokaustu.

Angļu valodas stundās bieži izmanto romānu un filmu „Puisēns svītrainā pidžamā” (*The Boy in the Striped Pyjamas*). Kaut arī stāsts, iespējams, var saistīt izglītojamo interesi, gan grāmata, gan filma nav vēsturiski precīza un rada neatbilstīgu priekšstatu par upuriem, holokausta īstenotājiem un galvenajām notikumu vietām. Šo problēmu aplūkošanu, salīdzinot darbus ar vēsturiskiem avotiem un liecībām, varētu izmantot par kritiska vērtējuma pamatu vairāk pieredzējušiem izglītojamajiem, turpretī, ja runa ir par izglītojamajiem, kuriem ir nelielas priekšzināšanas vai to nav vispār, pastāv liels risks, ka viņi apgūs dezinformāciju par holokaustu, kas tā arī netiks apstrīdēta un vēl jo mazāk – izlabota.

5. **Palīdziet izglītojamajiem ar interneta avotiem strādāt kritiski**

Internets ir neaizstājams medijs, kas ietekmē daudzu izglītojamo zināšanas, uztveri un uzskatus. Kaut arī tas var būt vērtīgs izglītības un pētniecības resurss, gan pedagogiem, gan izglītojamajiem jāievēro piesardzība un kritiska pieeja, izmantojot tīmekļa vietnes un sociālos medijus. Vislabākā stratēģija ir lietot uzticamas vietnes, kas vērtētas, ņemot vērā turpmāk minētos ieteikumus. Izmantojiet, lai atrastu attiecīgajām vajadzībām atbilstošas vietnes. *IHRA* sagatavotais materiāls "Romu genocīds: pārskats par starptautiskām organizācijām, kas aplūko vēstures un mūsdienu problēmas" (*Roma Genocide: Overview of international organizations working on historical and contemporary issues*) var palīdzēt saprast pret romiem un sintiem vērstā genocīda būtību.

Uzsveriet nepieciešamību kritiski izvērtēt visus informācijas avotus. Izglītojamajiem jāsaprot, cik svarīgi ir apsvērt kontekstu, kādā informācija tiek sniegta, turklāt viņiem jānodrošina vajadzīgie instrumenti un apmācība, lai viņi spētu kritiski novērtēt jebkādu avotus. Mudiniet izglītojamos uzdot tādus jautājumus, kādi parādīti turpmāk redzamajā diagrammā.

Vai pastāv slēpts mērķis?

3. diagramma. Jautājumu paraugi interneta avotu kritiskai izvērtēšanai.

Vēl viens būtisks kritiskas interneta avotu izvērtēšanas elements ir vizuālā materiāla (piemēram, fotogrāfiju vai filmu) izcelsmes, oriģinalitātes un mērķa apspriešana. Mediju lietotprasme ir jānovērtē un jānostiprina, nevis jāpieņem, ka izglītojamajiem tā jau piemīt. Jaunieši ir jāinformē par to, ka ir tīmekļa vietnes un sociālo mediju kanāli, kurus veido holokausta noliedzēji, antisemīti un rasisti, turklāt viņiem ir konkrēts mērķis – izplatīt dezinformāciju un maldināt savu auditoriju. Viņi jāapmāca pamanīt un izvērtēt attiecības starp avota īpašnieku un tā satura veidotājiem vai respondentiem.

Var noderēt arī dažādu sociālo mediju iedalīšana noteiktās kategorijās, var apspriest, kā tie darbojas, kāda ir to mērķauditorija un kāpēc cilvēki tos izmanto. Sociālajos medijos ietilpst:

sociālie tīkli

(piemēram, *Facebook, Twitter*)

multimediāla satura apmaiņas tīkli

(piemēram, *Instagram, YouTube, Snapchat*)

bloģošanas un satura publicēšanas tīkli

(piemēram, *Wordpress, Tumblr*)

anonīmi sociālie tīkli

(piemēram, *Whisper, AskFM*)

Daži sociālo mediju piemēri.

Tomēr jāpatur prātā, ka konkrētu tīmekļa vietņu un lietotņu popularitāte un iekļūšana tirgū ir jāuzrauga, jo to saturs var strauji un krasi mainīties.

Informētība (profesionālās robežās) par to, kā izglītojamie izmanto sociālos medijus, var būt svarīga mūsdienu izglītības daļa.

3.5.VĒSTURES SASAISTE AR TAGADNI: HOLOKAUSTS, GENOCĪDI UN CILVĒKTIESĪBU PĀRKĀPUMI

3.5.1.Cilvēktiesību jomas izglītības dimensijas un to saistība ar mācīšanu un mācīšanos par holokaustu

Apvienoto Nāciju Organizācijas Deklarācijā par izglītību un apmācību cilvēktiesību jomā (2011) noteiktas trīs cilvēktiesību jomas izglītības dimensijas. Šīs trīs dimensijas ir parādītas turpmākajā 5. diagrammā līdz ar pārskatu par to, kā tās var saistīt ar mācīšanu un mācīšanos par holokaustu.

<p>1. dimensija</p>	<p>Mācīšana <i>par</i> cilvēktiesībām – izpratne par cilvēktiesību normām un principiem.</p>	<p>Holokausta loma cilvēktiesību jēdziena formulēšanā, kodifikācijā un nostiprināšanā, īpaši attiecībā uz Apvienoto Nāciju Organizācijas Cilvēktiesību deklarāciju un Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par genocīdu.</p>
----------------------------	--	---

<p>2. dimensija</p>	<p>Mācīšana <i>caur</i> cilvēktiesībām – uz cilvēktiesību pieejām balstītu metožu lietojums.</p>	<p>Aktīvu, uz izglītojamo vērstu metožu lietojums, kas sekmē un uzlabo atklājumus, respektējot, ievērojot un nostiprinot izglītojamo un pedagogu tiesības.</p>
<p>3. dimensija</p>	<p>Mācīšana cilvēktiesību aspektā – atbalsts izglītojamajiem, lai viņi piemērotu un ievērotu cilvēktiesību principus.</p>	<p>Mācīšana un mācīšanās par holokaustu var nodrošināt gadījumu izpēti par mehānismiem un procesiem, kas noved pie cilvēktiesību pārkāpumiem, kas savukārt var pāraugt plaša mēroga mērķtiecīgā vardarbībā, piemēram, genocīdā. Holokausta notikumu analīzi var aplūkot arī no miera, genocīda novēršanas vai demokrātiskas pilsonības</p>

5. diagramma. Cilvēktiesību jomas izglītības dimensiju piemērošana, lai mācītu un mācītos par holokaustu.

3.5.2. Svarīgi punkti, kas jāņem vērā, apvienojot mācīšanu un mācīšanos par holokaustu ar izglītību cilvēktiesību jomā

Kaut arī mācīšana un mācīšanās par holokaustu var būt iedarbīgs un pieejams instruments izglītībai cilvēktiesību jomā, pedagogiem vajadzētu paturēt prātā šos svarīgos punktus:

- a) visi šajos ieteikumos sniegtie ierosinājumi, kas attiecas uz precīzu izteiksmes veidu un diskursu, kā arī uz izglītojamo vērstām metodēm attiecas uz sesijām, kurās iekļauti elementi, kas attiecas uz izglītību cilvēktiesību jomā;
- b) jāņem vērā holokausta un citu cilvēktiesību pārkāpumu specifika – salīdzinājumi jāveic piesardzīgi. Notikumu salīdzināšanai vajadzīgas padziļinātas zināšanas par katru no salīdzināmajiem elementiem, citādi pastāv nevēsturisku salīdzinājumu risks, kas kavē izpratni un traucē kritiski domāt un analizēt. Pedagogiem jābūt godīgiem un atklātiem, sniedzot savas zināšanas gan par holokaustu, gan arī jebkādiem citiem notikumiem, kas aplūkoti papildus.
- c) Stingri jāšķir holokausts un tas, ko no šī notikuma var mācīties. Pagātnes notikumi noritēja noteiktā veidā konkrētu iemeslu dēļ, un vēstures faktu vai plašāku jēdzienu vienkāršošana, lai uzsvērtu konkrētas „mācības” nenāk par labu ne

izglītojamajiem, ne pedagogiem. Pedagogiem jo īpaši jāuzmanās, lai neaplūkotu pagātņi caur mūsdienu zināšanu vai vērtību prizmu. Primārajiem avotiem un upuru humanizācijai jāizceļ gan atšķirības, gan līdzība starp dažādiem notikumiem.

d) Pedagogiem skaidri jāšķir pagātnes noziegumu izpildītāji un mūsdienu sabiedrība. Jāizvairās no spriedumiem par „nacionālo raksturu”. Piemēram, ir svarīgi pētīt vāciešu daudzveidīgo reakciju uz nacistu politiku, kas aptver entuziasma pilnu atbalstu, sadarbību, neapmierinātību, apātiju un aktīvu pretestību. Tas pats attiecas uz kolaborāciju.

Nevajadzētu analizēt pagātnes rīcību ar mērķi vienkārši skaidrot kādas konkrētas norises mūsdienās.

e) Parūpējieties, lai genocīdu vai cilvēktiesību pārkāpumu salīdzināšana nenovestu pie ciešanu hierarhijas radīšanas (gan attiecībā uz pagātni, gan tagadni). Nacistu un to kolaborantu upuru ciešanas bija skaudras un īstas, neizmantojiet tās vienkārši tāpēc, lai izsauktu līdzjūtību. Jāatzīst arī to cilvēku ciešanas, kas piedzīvotas citā kontekstā. Gan pagātnē, gan arī tagadnē motīvi, politika un procedūras, kas tiek izmantotas, lai radītu labvēlīgus apstākļus diskriminācijai, ekonomiskai izmantošanai, vajāšanai un slepkavošanai, bieži vien ir daudzveidīgi un sarežģīti, tāpēc pedagogu pienākums gan pret pagātnes, gan tagadnes upuriem ir radīt precīzu izpratni par viņu ciešanām, nevis salīdzināt tās ar citām nelaimēm.

Un pats galvenais ir paturēt prātā to, ka mācīšana un mācīšanās par holokaustu ir atsevišķa izglītošanas joma. Kaut arī pastāv

iespējas uzmanīgi un izsvērti kombinēt perspektīvas, pedagogiem, izvēloties mācīt par holokaustu atbilstīgi uz cilvēktiesībām vērstai pieejai, ir jāizvairās no vēsturiskā konteksta vienkāršošanas vai nevēsturiskiem salīdzinājumiem.

GALVENO TERMINU SARAKSTS

Nāves nometnes/nogalināšanas centri: nometnes, kas tika izveidotas sistemātiskai ebreju un romu nogalināšanai. Kulmas (Helmno) gāzēšanas furgonu stacija, kā arī Belzekas, Sobiboras un Treblinkas nometnes kalpoja tikai šim nolūkam. Aušvicā, Maidanekā un Trosteņecā bija nāves nometņu aprīkojumam līdzīgas iekārtas, un tās funkcionēja arī kā **koncentrācijas nometnes**, darba nometnes un tranzīta nometnes.

Einsatzgruppen: drošības policijas un SS Drošības dienesta operatīvās slepkavotāju vienības. Pēc Vācijas 1941. gada iebrukuma Padomju Savienībā šīs vienības līdz ar kārtības policijas vienībām un vietējiem kolaborantiem sāka sistemātiski nogalināt ebrejus, nošaujot un izmantojot gāzēšanas furgonus.

Holokausts: valsts atbalstīta sistemātiska ebreju vajāšana un slepkavošana, kuru laika periodā no 1933. līdz 1945. gadam īstenoja nacistiskā Vācija un tās kolaboranti.

Holokausta noliegšana IHRA juridiski nesaistošā holokausta noliegšanas un sagrozīšanas darba definīcija ir šāda: „Holokausta noliegšana ir retorika un propaganda, kas noliedz vēsturisko patiesību un nacistu un viņu līdzdalībnieku īstenošanās ebreju iznīcināšanas apjomu Otrajā pasaules karā (holokausta jeb Šoa / Shoah). Holokausta noliegšana konkrēti attiecas uz mēģinājumiem apgalvot, ka **holokausts** nenotika. Holokausta noliegšana var ietvert publisku galveno iznīcināšanas metožu (piemēram, gāzes kameru, masu nošaušanas, bada un spīdzināšanas) vai pret ebrejiem vērsta genocīda apzinātā nolūka publisku noliegšanu vai apšaubīšanu.”

Holokausta sagrozīšana IHRA juridiski nesaistošā holokausta noliegšanas un sagrozīšanas darba definīcija attiecas uz dažāda veida centieniem sēt šaubas par to, vai holokausts patiešām ir noticis. Tajos ietilpst (bet ne tikai) klaja holokaustā cietušo upuru skaita samazināšana, mēģinājumi vainot ebrejus pret sevi vērsta genocīda izraisīšanā, kā arī apgalvojumi, kuros holokausts vērtēts kā pozitīvs vēsturisks notikums.

Genocīds 1948. gadā pieņemtās Konvencijas par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to 2. pantā genocīds ir definēts kā „jebkura turpmāk izklāstīta darbība, kas tiek izdarīta nolūkā pilnīgi vai daļēji iznīcināt kādu nacionālu, etnisku, rasu vai reliģisku grupu:

- (a) šādas grupas locekļu nogalināšana;
- (b) nopietnu miesas bojājumu nodarīšana vai garīga kaitējuma radīšana šādas grupas locekļiem;
- (c) tīša tādu dzīves apstākļu radīšana šādai grupai, lai to pilnīgi vai daļēji fiziski iznīcinātu;
- (d) tādu pasākumu ieviešana, kuru mērķis ir novērst bērnu dzimšanu šādā grupā;
- (e) bērnu nodošana spaidu kārtā no vienas grupas otrai”.

Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā asambleja šo konvenciju pieņēma 1948. gada 9. decembrī. Tā stājās spēkā 1951. gada 12. janvārī, līdz ar to genocīda definīcija ieguva juridisku spēku. Zinātnieki dažādu iemeslu dēļ ir ieteikuši izmantot citādas definīcijas.

Geto: rajons, kurā ebreji Otrā pasaules kara laikā bija spiesti dzīvot nošķirtībā no pārējās sabiedrības. Lielākā daļa geto atradās Centrāleiropā un Austrumeiropā, bet daži no tiem tika izveidoti teritorijā, kuru Trešais reihs anektēja laikā no 1939. līdz 1941. gadam.

Cilvēktiesības: tiesības, kas piemīt visiem cilvēkiem neatkarīgi no to rases, dzimuma, tautības, etniskās piederības, valodas, reliģijas vai citiem apstākļiem. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, kuru Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā asambleja pasludināja 1948. gada 10. decembrī, padarīja cilvēktiesības par svarīgu starptautisko tiesību elementu.

Tomēr cilvēktiesības nav vienīgi 20. gadsimta centienu rezultāts, liecības par tām ir saskatāmas juridiskos un reliģiskos kodeksos, kas radušies pavisam tālā senatnē un kuros uzsvērtā personas individualitāte un cieņa. Cilvēktiesības ir neatņemams demokrātisku ideju un institūciju elements vismaz kopš 1789. gadā Lielās franču revolūcijas laikā tapušās Cilvēku un pilsoņu tiesību deklarācijas.

Ebreji: ortodoksālais un reformētais jūdaisms indivīdu uzskata par ebreju, ja attiecīgās personas māte ir/bija ebrejiete vai arī ja cilvēks ir pārgājis jūdaismā; liberālais jūdaisms šo definīciju vēl paplašina, iekļaujot personas, kuru tēvs ir ebrejs. **Nacisti** ebrejus definēja kā indivīdus ar trim vai četriem ebreju vecvecākiem neatkarīgi no pašu cilvēku un to priekšteču reliģiskās pārliecības vai piederības. Jāņem vērā arī tas, ka rasu likumu piemērošana atšķīrās atkarībā no laika un konkrētās vietas, kuru bija okupējuši un kontrolēja nacisti un viņu kolaboranti.

Definīcijas vēl vairāk sarežģī apstākļi, ka Vācijā dzīvoja arī tādi cilvēki, kuri saskaņā ar Nirnbergas likumiem nebija ne vācieši ne ebreji, tas ir, tie bija cilvēki, starp kuru vecvecākiem tikai viens vai divi bija dzimuši ebreju reliģiskajā kopienā. Šos „jauktās rases” pārstāvjus dēvēja par *Mischlinge*. Viņiem bija tādas pašas tiesības kā „tīrajiem” vāciešiem, taču turpmākajos tiesību aktos tās aizvien vairāk tika ierobežotas.

Atbrīvotāji: personas, kas piedalījās nacistu un to kolaborantu

gūstekņu un to cilvēku, kuri bija spiesti slēpties, atbrīvošanā un ciešanu atvieglošanā. Šo terminu īpaši attiecina uz karavīriem, ārstiem un reliģiskām amatpersonām, kas 1944.–1945. gadā ienāca ieņemtajās **koncentrācijas nometnēs**.

Nacisti: vācieši un austrieši, kuri bija Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas biedri vai aktīvi atbalstīja Hitlera režīmu.

Holokausta izpildītāji: personas, kuras plānoja, organizēja, aktīvi veicināja un/vai īstenoja vajāšanu un slepkavošanu.

Rasisms: institucionāli un/vai personiski aizspriedumi, diskriminācija vai naidīgums, kas vērsts pret citai rasei piederīgu cilvēku un ir balstīts pārliecībā par paša rases pārkumu.

Glābēji: cilvēki, kuri dažādos veidos palīdzēja nacistu upuriem ar mērķi glābt viņu dzīvību. Ebreju glābējus, kuri palīdzēja nesavtīgi, bieži vien dēvē par „taisnais (starp nācijām)”; šo goda nosaukumu piešķir Jad Vašem – Izraēlas Holokausta memoriālais muzejs, pamatojoties uz liecību un dokumentu analīzi, lai apstiprinātu, ka glābšanai bija altruistiski mērķi, nevis savtīgi nolūki.

Pretošanās: darbības, kuru mērķis bija traucēt vai kavēt nacistu kriminālās politikas un programmu īstenošanu. Tā kā nacisti plānoja nogalināt visus Eiropas ebrejus, palīdzības sniegšana ebrejiem un viņu glābšana vismaz kopš 1942. gada un turpmāk var tikt uzskatīta par pretošanās formu. Lai šo jēdzienu izprastu, ir būtiski atsaukties uz specifiskiem vietējiem apstākļiem.

Pretošanās dalībnieki: personas, kas ar dažādiem līdzekļiem aktīvi iestājās pret nacistu politiku un programmām.

Romi un sinti: romi un sinti pirms vairākiem gadsimtiem apmetās teritorijās, kur atrodas mūsdienu Eiropas valstis. Ar terminu „sinti” apzīmē etnisko minoritāti, kas 15. gadsimta sākumā apmetās Vācijā un tās kaimiņvalstīs. Termins „romi” attiecas uz etnisko minoritāti, kas Austrumeiropā un Dienvidaustrumeiropā mīt kopš viduslaikiem. Kopš 18. gadsimta sākuma romi pārcēlās uz Rietumeiropu un apmetās tur. Ārpus vāciski runājošajām valstīm termins „romi” tiek lietots arī kā kopīgs termins, kas attiecināms uz visiem šīs etniskās minoritātes pārstāvjiem. Sintus un romus, gluži tāpat kā ebrejus, pasludināja par „nepilnvērtīgu rasi” un tāpēc izslēdza no „cilvēku kopienas”. Nacisti kā „čigānus” vajāja cilvēkus, kuriem vismaz viens vecvectēvs bija identificēts kā „čigāns”. Šī to romu vajāšana, kuri dzīvoja nacistu režīma pārvaldītajās valstīs, nonāca līdz genocīdam.

Šoa (Shoah): vārds ivritā, kas nozīmē „katastrofa” vai iznīcināšana. Ar šo vārdu Izraēlā apzīmē **holokaustu**, tādējādi izvairoties no mājiena, ka cietušie tika „upurēti” vai bija „mocekļi”. Šo vārdu plaši izmanto arī Francijā un citās kontinentālās Eiropas daļās, kur tas ieguva popularitāti pēc režisora Kloda Lancmana (*Claude Lanzmann*)

1985. gada filmas *Šoa (Shoah)*

Holokaustā izdzīvojušie: cilvēki, kuri izdzīvoja holokaustā, ar holokaustu saprotot valsts atbalstītu sistemātisku ebreju vajāšanu un slepkavošanu, kuru laika periodā no 1933. līdz 1945. gadam īstenoja nacistiskā Vācija un tās kolaboranti. Šajā kategorijā ietilpst ne tikai tie, kuri izdzīvoja **koncentrācijas nometnēs, geto** un **Einsatzgruppen** šaušanas operācijās, bet arī pagājušā gadsimta 30. gadu ebreju bēgļi no Vācijas un Austrijas, kā arī tādu operāciju laikā kā *Kindertransport* izglābtie. Tajā ietilpst arī bērni, kuri tika slēpti vai nodoti adoptijai, lai slēptu viņu identitāti. Līdz ar to apzīmējumi „otrā paaudze” un „trešā paaudze” attiecas uz izdzīvojušo bērniem un mazbērniem.

Pārejas posma tiesiskums: tiesas un ārpustiesas pasākumi, kas tiek īstenoti, lai labotu represiju sekas, cilvēktiesību pārkāpumus un masveida zvērības politisko pāreju periodā – no diktatoriskiem režīmiem vai civiliem konfliktiem uz demokrātiju, tiesiskumu un mierīgām attiecībām. Pārejas posma tiesiskumā ietilpst ne tikai kriminālizmeklēšana un vainīgo personu saukšana pie atbildības, bet arī noziegumu dokumentēšana, reparācija un tādu nosacījumu radīšana, kam jāgarantē, lai notikušais neatkārtotos.

Upuri: personas, kuras noslepkavoja nacisti vai viņu kolaboranti, vai kas cieta smagus zaudējumus vajāšanas dēļ.

STOKHOLMAS DEKLARĀCIJA UN IHRA DARBA DEFINĪCIJAS

Stokholmas deklarācija

Stokholmas Starptautiskā foruma par holokaustu deklarācija (jeb Stokholmas deklarācija) ir Starptautiskās holokausta piemiņas alianses dibināšanas dokuments, tā turpina kalpot par pastāvīgu apstiprinājumu katras *IHRA* dalībvalsts saistībām ievērot kopīgus principus.

1. Holokausts Šoa (*Shoah*) būtiski satricināja civilizācijas pamatus. Holokausta nepieredzētajam raksturam vienmēr būs universāla nozīme. Tagad, pusgadsimtu pēc šī notikuma, tas joprojām ir tik nesens, ka dzīvi palikušie vēl var sniegt liecības par tām šausmām, kurās tika ierauta ebreju tauta. Nedzīstošu rētu visā Eiropā atstāja arī daudzu miljonu citu nacisma upuru pārdzīvotās briesmīgās ciešanas.
2. Plašā mēroga holokaustam, ko izplānoja un īstenoja nacisti, uz visiem laikiem ir jābūt iededzinātam mūsu kolektīvajā atmiņā. Mūsu sirdīs ir jāieraksta arī tie pašai izdzīvotie cilvēki, kas uzpurējās un nostājās pret nacistiem, dažkārt ziedojot savu dzīvību, lai aizsargātu vai izglābtu holokausta upurus. Šo šausmu bezdibenis un šo cilvēku varonības kalngali var derēt par mērauklām, kas palīdz izprast cilvēka spēju darīt ļaunu vai labu.
3. Tā kā cilvēci joprojām sāpīgi skar genocīds, etniskā tīrīšana, rasisms, antisemitisms un ksenofobija, starptautiskā sabiedrība svinīgi uzņemas atbildību par šo ļaunumu apkarošanu. Mums visiem kopā ir jāapliecina briesmīgā patiesība par holokaustu, lai pārliecinātu tos, kas šo patiesību noliedz. Mums katram ir jāstiprina savas tautas morālā un valdības politiskā apņēmība panākt, ka nākamās paaudzes spēs saprast holokausta cēloņus un pārdomāt tā sekas.
4. Mēs solām palielināt pūles, lai veicinātu izglītošanu, atceri un pētījumus par holokaustu gan tajās valstīs, kas jau ir

daudz darījušas šajā lietā, gan tajās, kuras vēlas šajā darbā piedalīties.

5. Mēs paužam kopīgu apņemšanos veicināt holokausta pētīšanu visās tā dimensijās. Mēs atbalstīsim izglītošanu par holokaustu visās savās skolās un augstskolās, vietējā sabiedrībā un pārējās institūcijās.

6. Mēs paužam kopīgu apņemšanos pieminēt holokausta upurus un godināt tos, kas stājās tam pretī. Mēs savā valstī atbalstīsim holokausta atceri piemērotā veidā, tostarp ik gadus atzīmējot Holokausta atceres dienu.

7. Mēs paužam kopīgu apņemšanos celt gaismā holokausta vēl neatklātās tumšās puses. Mēs veiksīm visus vajadzīgos pasākumus, lai nodrošinātu pētniekiem pieeju visiem ar holokaustu saistītajiem dokumentiem.

8. Ir pareizi, ka jaunās tūkstošgades pirmajā lielajā starptautiskajā konferencē tiek deklarēta apņemšanās „rūgtās pieredzes augsnē sēt sēklu labākai nākotnei”. Mēs jūtam līdzī upuru ciešanām, un viņu cīņa ir mūsu iedvesmas avots. Mums jāapņemas neaizmirst bojā gājušos upurus, cienīt izdzīvojušos, kas joprojām ir kopā ar mums, un vēlreiz apliecināt cilvēces kopīgos centienus panākt savstarpēju saprašanos un taisnīgumu.

Antisemītisma darba definīcija

IHRA juridiski nesaistošo antisemītisma darba definīciju pieņēma 2016. gadā, un kopš tā laika šo definīciju ir pieņēmušas vai apstiprinājušas vairākas valstis un valdības struktūras.

Starptautiskās Holokausta piemiņas alianses 31 dalībvalsts 2016. gada 26. maijā

pieņēma juridiski nesaistošu antisemītisma definīciju savām darba vajadzībām:
 „Antisemītisms ir noteikti uzskati par ebrejiem, kas var izpausties kā naidis. Retoriskas un fiziskas antisemītisma izpausmes ir vērstas pret ebrejiem vai citu tautību cilvēkiem un/vai viņu īpašumu, pret ebreju kopienas institūcijām un ar reliģiju saistītām vietām.”

Turpmāk minēti daži piemēri, kurus *IHRA* var izmantot par orientieriem savā darbā.

Izpausmes var būt vērstas pret Izraēlas Valsti, kas tiek uztverta kā ebreju kopība. Tomēr par antisemītismu nevar uzskatīt pret Izraēlu vērstu kritiku, kas ir līdzīga jebkuras citas valsts kritizēšanai. Antisemītismam ir raksturīgi apsūdzēt ebrejus sazvērestībā pret cilvēci, un bieži vien ebreji tiek vainoti pie tā, ka kaut kas notiek slikti vai nepareizi. Apsūdzības tiek paustas mutiski, rakstiski, ar vizuāliem tēliem un darbību, izmantojot naidīgus stereotipus un negatīvas rakstura īpašības.

Mūsdienu antisemītisma piemēri, kas novērojami sabiedriskajā dzīvē, plašsaziņas līdzekļos, skolās, darbavietās un reliģiskajā sfērā, ņemot vērā vispārējo kontekstu, varētu būt, piemēram, šādi (taču ir iespējamas arī citas izpausmes):

- aicinājumi nogalināt ebrejus vai darīt viņiem pāri, iesaistīšanās šādu darbību īstenošanā vai šādu darbību attaisnošana radikālas ideoloģijas vai reliģiska

ekstrēmisma vārdā;

- nepamatotu melīgu, dehumanizējošu, dēmonizējošu vai stereotipisku apgalvojumu izteikšana par ebrejiem vai ebreju kolektīvo varu, piemēram, izplatītais mīts par pasaules ebreju sazvērestību vai par to, ka ebreji kontrolē plašsaziņas līdzekļus, ekonomiku, valdību vai citas sabiedriskās institūcijas; ebreju tautas apsūdzēšana patiesās vai iedomātās ļaundarbībās, ko izdarījusi kāda ebreju tautības persona vai personu grupa, vai pat personas, kuras nav ebreji;
- nacionālsociālistiskās Vācijas un tās atbalstītāju un sabiedroto īstenotā genocīda pret ebreju tautu Otrā pasaules kara laikā (holokausts) noliegšana, kā arī šī genocīda apmēru, izmantoto mehānismu (piemēram, gāzes kameru) vai apzināto darbību noliegšana;
- ebreju tautas vai Izraēlas valsts vainošana holokausta izdomāšanā vai pārspīlēšanā;
- ebreju tautības pilsoņu apsūdzēšana, apgalvojot, ka viņi ir lojālāki Izraēlai vai iedomātām visas pasaules ebreju prioritātēm, nevis savas valsts interesēm;
- pašnoteikšanās tiesību liegšana ebreju tautības cilvēkiem, piemēram, apgalvojot, ka Izraēlas Valsts pastāvēšanai ir rasistiski motīvi;
- dubultstandartu piemērošana, prasot tādu izturēšanos, kāda netiek gaidīta vai prasīta no nevienas citas demokrātiskas nācijas;
- klasiskā antisemitisma simbolu un tēlu izmantošana, raksturojot Izraēlu vai izraēliešus (piemēram, apgalvojumi, ka ebreji nogalināja Jēzu vai izmanto citu cilvēku asinis sava reliģiskā kulta vajadzībām);
- mūsdienu Izraēlas politikas salīdzināšana ar nacistu politiku;
- kolektīvas vainas uzvelšana ebrejiem par Izraēlas Valsts darbībām.

Antisemitiskas izpausmes ir noziedzīgi nodarījumi, ja tā ir

noteikts ar likumu (piemēram, holokausta noliegšana vai antisemītisku materiālu izplatīšana dažās valstīs).

Noziedzīgi nodarījumi ir antisemītiski, ja uzbrukumi pret cilvēkiem vai īpašumu, piemēram, ēkām, skolām, kulta vietām, kapsētām, tiek vērsti tāpēc, ka attiecīgie cilvēki ir ebreji vai tiek uzskatīti par ebrejiem, vai ir saistīti ar ebrejiem, vai attiecīgie īpašumi pieder ebrejiem vai tiek uzskatīts, ka tie pieder ebrejiem, vai ir saistīti ar ebrejiem.

Antisemītiska diskriminācija ir pārējiem cilvēkiem pieejamu iespēju vai pakalpojumu liegšana ebrejiem, un daudzās valstīs šāda diskriminācija ir nelikumīga.

Holokausta noliegšanas un sagrozīšanas darba definīcija

Juridiski nesaistošā holokausta noliegšanas un sagrozīšanas definīcija tika pieņemta *IHRA* 2013. gada plenārsēdē Toronto.

Šī definīcija apliecina apziņu, ka holokausta noliegšanai un sagrozīšanai jāstājas pretī un jānosoda gan valstiskā, gan starptautiskā līmenī, kā arī jāaplūko pasaules mērogā. *IHRA* savām darba vajadzībām pieņēmusi šo juridiski nesaistošo darba definīciju.

Holokausta noliegšana ir retorika un propaganda, kas noliedz vēsturisko patiesību un nacistu un to līdzdalībnieku īstenotās ebreju iznīcināšanas apjomu Otrajā pasaules karā (holokausta jeb Šoa (*Shoah*)). Holokausta noliegšana konkrēti attiecas uz mēģinājumiem apgalvot, ka holokausts nenotika.

Holokausta noliegšana var ietvert publisku galveno iznīcināšanas metožu (piemēram, gāzes kameru, masu nošaušanas, bada un spīdzināšanas) vai pret ebrejiem vērsta genocīda apzinātā nolūka publisku noliegšanu vai apšaubīšanu.

Dažādie holokausta noliegšanas veidi ir antisemītisma izpausme. Centieni noliegt pret ebrejiem vērsto genocīdu ir mēģinājums attaisnot nacistus un antisemītus, atbrīvojot viņus no vainas un atbildības pret ebrejiem vērstajā genocīdā. Holokausta noliegšanas izpausmēs ietilpst arī ebreju vainošana Šoa (*Shoah*) pārspīlēšanā vai tā izraisīšanā ar nolūku gūt politisku vai finansiālu labumu, it kā Šoa (*Shoah*) būtu ebreju radītas savvērestības rezultāts. Šajā gadījumā mērķis ir padarīt ebrejus par vaininiekiem un no jauna leģitimēt antisemītismu.

Holokausta noliegšanas mērķi bieži vien ir centieni atjaunot klaju antisemītismu un tādu politisko ideoloģiju un apstākļu veicināšana, kas radītu labvēlīgu augsni tāda veida notikumam, kuru tā noliedz.

Holokausta sagrozīšana cita starpā attiecas uz:

1. apzinātiem centieniem attaisnot vai mazināt holokausta vai to galveno elementu radītās sekas, tostarp arī nacistiskās Vācijas kolaborantu un sabiedroto veiktās darbības;

2. klaja holokaustā cietušo upuru skaita samazināšanu, kas ir pretrunā ar uzticamiem avotiem;
3. mēģinājumiem vainot ebrejus pret sevi vērstā genocīda izraisīšanā;
4. apgalvojumiem, kuros holokausts vērtēts kā pozitīvs vēsturisks notikums. Šādi apgalvojumi nav holokausta noliegums, taču ir radikāla antisemitisma izpausmes un tāpēc ir saistīti ar to. Tie var izteikt mājienu, ka holokausts nebija pietiekami efektīvs, lai sasniegtu tā izvirzīto mērķi – „ebreju jautājuma galīgo risinājumu”;
5. centieniem padarīt neskaidru atbildību par nacistiskās Vācijas radīto un vadīto koncentrācijas un nāves nometņu izveidi, vainojot citas tautas vai etniskās grupas.

PAPILDU RESURSI

Papildus *IHRA* radītajam materiālam *Ieteikumi par to, kā mācīt un mācīties par holokaustu* pastāv daudzi citi līdzekļi un resursi, kas atbalsta šo darbu. Turpmāk dotajā sarakstā norādīti tikai daži no tiem.

Lai uzzinātu vairāk par to, kā aplūkot holokaustu genocīda novēršanas, cilvēktiesību izglītības vai vardarbīgas pagātnes izpētes kontekstā, apsveriet iespēju izmantot UNESCO izdoto materiālu *Politikas pamatnostādnes attiecībā uz mācīšanu par holokaustu un genocīda novēršanu (Education about the Holocaust and preventing genocide: A policy guide)*. 2017. gadā publicētais materiāls pašlaik ir pieejams angļu, franču, spāņu, arābu un portugāļu valodā: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248071>

Lai stiprinātu izpratni un zināšanas par holokaustu un tā kontekstu, apmeklējiet ASV Holokausta memoriālā muzeja (*United States Holocaust Memorial Museum*) tiešsaistes holokausta enciklopēdiju (*Holocaust Encyclopedia*); tā piedāvā simtiem rakstu ar galvenajiem faktiem, saturu, primārajiem avotiem un kritiskās domāšanas stiprināšanai noderīgiem jautājumiem: <https://encyclopedia.ushmm.org/>

Lai gūtu priekšstatu par galveno aplūkojamo tēmu vēsturisko kontekstu, izmantojiet *Yad Vashem* izglītojošos videomateriālus: <https://www.yadvashem.org/education/educational-videos.html>

Lai uzzinātu vairāk par to, kā mācīt un mācīties par antisemitismu (holokausts šajā kontekstā ir iekļauts kā būtiska tēma, par kuru jāmāca), lūdzu, apmeklējiet *ODIHR* un UNESCO izstrādāto materiālu *Vadlīnijas politikas veidotājiem attiecībā uz antisemitisma problēmas risināšanu ar izglītības palīdzību (Addressing Anti-Semitism through Education: Guidelines for Policymakers)*. Šis 2018. gada maijā publicētais materiāls ir pieejams vismaz

septiņās valodās: <https://www.osce.org/odihr/383089>

Šie divi tiešsaistes resursi sniedz labu ievadu attiecībā uz genocīdu, kas bija vērstas pret romiem un sintiem: romasintigenocide.eu un romasinti.eu.

Lai gūtu vairāk ideju par to, kā par holokaustu mācīt pamatskolas vecuma bērniem, aplūkojiet pedagoģiskās piezīmes (*Pedagogical Notes*) vietnē *Memorial de la Shoah*: <http://www.memorialdelashoah.org/en/education-training/pedagogical-notes/primary-school.html>

Lai uzzinātu vairāk par holokausta piemiņas vietās īstenoto izglītošanu cilvēktiesību jomā, aplūkojiet Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūras 2010. gadā izdoto rokasgrāmatu skolotājiem *Ceļojums pagātnē – mācīšana nākotnei: skolotāja rokasgrāmata (Excursion to the past – teaching for the future: Handbook for teachers)*, kas pieejama PDF formātā deviņās dažādās valodās: <https://fra.europa.eu/en/publication/2010/excursion-past-teaching-future-handbook-teachers>

**STARPTAUTISKĀ
HOLOKAUSTA PIEMIŅAS
ALIANSE**